

Vzťah matka – dieťa v kontexte partnerského násilia na ženách

Hana Smitková – Zuzana Očenášová

Bratislava, 2017

Publikácia bola financovaná z Grantov EHP a Nórska a spolufinancovaná zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky v rámci projektu Koordinančno-metodické centrum pre rodovo podmienené a domáce násilie v rámci programu SK09: Domáce a rodovo podmienené násilie

„ Domov musí byť bezpečné miesto pre všetkých“

www.norwaygrants.org

Recenzovali: doc. Mgr. Monika Bosá, PhD.
Mgr. Daniel Gerbery, PhD.

Vydanie: prvé vydanie

Vydavateľ: Inštitút pre výskum práce a rodiny, Bratislava

Rok vydania: 2017

Rozsah: 57 strán

ISBN: 978-80-7138-154-9

Text neprešiel jazykovou korektúrou.

Abstrakt: Skúmaniu vplyvu partnerského násillia na deti sa venuje čoraz väčšia pozornosť, avšak výskum sa zameriava predovšetkým na zisťovanie jeho dopadov. Menší výskumný záujem je o prežívanie násillia dieťaťom, jeho zvládacie stratégie, a teda vystupovanie dieťaťa ako aktívneho činiteľa. Vzťah s matkou je považovaný za dôležitý faktor uzdravovania sa dieťaťa z prežitého násillia, ale jeho skúmanie sa primárne orientuje na rodičovské štýly matky, nie na vzájomný vzťah. V kvalitatívnom výskume realizovanom semištruktúrovanými rozhovormi so 6 ženami a 8 deťmi vo veku 5 – 17 rokov sme zamerali na vzťah matka – dieťa počas a po prebiehajúcom partnerskom násillí na matke, na vnímanie násillia dieťaťom a jeho reakcie naň. V súlade s inými výskumami zistenia štúdie ukazujú, že deti sú aktívnymi činiteľmi v situáciách partnerského násillia a vytvárajú stratégie, ako ho zvládať. Aktívne vystupujú aj vo vzťahu voči matke. Ženy, ktoré zažili násillie od partnera, prioritizujú záujmy svojich detí počas násillného vzťahu a po ňom, snažia sa vytvárať deťom bezpečné a uzdravujúce prostredie. Úzky vzájomný vzťah matka – dieťa je jedným zo základných rezilientných faktorov u dieťaťa aj matky, čo má implikácie pre nastavenie pomoci ženám a deťom, ktoré prežili partnerské násillie.

Kľúčové slová: partnerské násillie, vzťah matka – dieťa, materstvo, dieťa ako aktívny činiteľ

Abstract: Influence of intimate partner violence (IPV) on children is becoming well documented, nevertheless, the research focuses mainly on its impact. So far, few studies recognize agency of children and examine how children experience IPV, interpret and co-op with it. Similarly, the mother-child relationship is considered to be one of the key factors for recovery but it has been studied mostly within the perspective of mothers' parenting styles rather than as a mutual relationship. This study presents the findings from a qualitative research focusing on children's experience and reactions to IPV and mother-child relationship during and after violent partnership. Six women and eight children aged 5 – 17 who have experienced IPV participated in semi-structured interviews. The findings confirm that children act as active agents during IPV and similarly actively participate in framing the relationships with their mothers. Women who have experienced IPV prioritize their children's needs during and after IPV and strive to provide children with safe and caring environment. Close mutual mother-child relationship highly contributes to resiliency of both mother and child and may serve as an important ground for future interventions from helping professionals.

Key words: intimate partner violence, mother-child relationship, mothering, child's agency

OBSAH

ÚVOD.....	6
TEORETICKÝ RÁMEC.....	6
METODOLÓGIA	8
Z POHĽADU DETÍ	12
Rámec rozhovorov s deťmi.....	12
Skúsenosti s násilím a jeho dôsledky.....	14
Deti – zvládacie stratégie v konfliktnom období, dieťa ako aktívny činiteľ.....	22
Zvládacie stratégie po odchode.....	25
Podpora	26
Vnímanie matky a ich vzájomný vzťah	27
Stratégie detí v rozhovore	29
Zhrnutie	31
Z POHĽADU ŽIEN	33
Matka zažívajúca partnerské násilie.....	34
Vzťah matka – dieťa po odchode z násilného vzťahu.....	36
Vzťah dieťa – otec.....	39
Zhrnutie	40
MEDZERY V SYSTÉME	42
ZÁVERY A ODPORÚČANIA	47
ZOZNAM LITERATÚRY	53
PRÍLOHA Č.1: VÝBER ÚČASTNÍČOK A ÚČASTNÍKOV ROZHovorov	56

ÚVOD

Od konca 90. rokov sa na Slovensku zviditeľnila téma násilia, ktoré zažívajú v rodinnom prostredí predovšetkým ženy, deti, starší ľudia a ľudia so znevýhodnením. Vzniklo viacero organizácií, občianskych združení, inštitúcií, ktoré poskytujú rozdielne služby tým, ktoré prechádzajú týmito skúsenosťami (Holubová, Filadelfiová, 2012). V službách aj vo výskume sa väčšia pozornosť venuje ženám, menšia službám určených deťom či skúmaniu ich skúseností, keďže sú mnohokrát súčasťou vzťahov, kde je násilie prítomné dlhodobo. V prípade žien sa výskum sústreďí skôr na ich skúsenosti s partnerským násilím, jeho následky a dopady na ich životy; potreby žien a z nich vyplývajúce implikácie pre nastavenie služieb a inštitucionálneho rámca pomoci v prípadoch partnerského násilia na ženách. Menej pozornosti sa venuje tomu, aký vplyv má partnerské násilie na vzťah matiek a detí a na to, ako toto násilie prežívajú deti a ako naň reagujú v konkrétnych situáciách. Tieto otázky sa stali cieľom nášho výskumu – teda identifikovať vplyv, pôsobenie partnerského násilia na matke, ktorému je dieťa prítomné, na vzťah matka – dieťa a preskúmať a popísať prežívanie a správanie detí súvisiace s násilím v partnerskom vzťahu matky.

TEORETICKÝ RÁMEC

V medzinárodnom kontexte sa čoraz väčšia pozornosť venuje dopadom partnerského násilia na deti a vzťahu s matkou ako faktora, ktorý môže tieto následky ovplyvniť. Výskumy poukazujú najmä na fakt, že deti nie sú len svedkami násilia páchaného na ich matkách, ale násilie priamo zažívajú a má na nich výrazne negatívny dopad (napr. Callaghan a kol., 2015, Øverlien, 2010). Aj preto sa navrhuje upustiť od opisovania detí ako „svedkov násilia“, jeho „vedľajších obetí“ a uprednostňuje sa termín deti zažívajúce partnerské násilie na matke. Upravenie diskurzu o pozícii dieťaťa v situácii partnerského násilia má pritom implikácie pre celkové nastavenie systému pomoci, či už v oblasti právnej ochrany alebo sociálnej práce (Callaghan a kol., 2015, Jaffe a kol., 2003). Pokiaľ ide o skúmanie rodičovstva matiek, ktoré zažili partnerské násilie, väčšinou sa zameriava na vplyv rodičovských

štýlov na dôsledky násilia, ktorými deti trpia. Skúmaniu vplyvu rodičovstva násilného otca sa venuje podstatne menej (výnimkou sú napr. Bancroft a kol., 2012, Cater a Sjögren, 2016).

Ako poukazuje Katz (2015a), vo výskumoch zaoberajúcich sa správaním matky vystupujú deti najmä ako pasívne obeť násilia, prípadne objekty, ktorých správanie je závislé od rodičovstva ich matky (napr. Johnson a Lieberman, 2007, Gewirtz a kol., 2011). Tento prístup býva problematizovaný z dvoch pozícií. V prípade, že výskum je rámcovaný faktom, že matka je chápaná ako jediný aktívny činiteľ vo vzťahu matka – dieťa, je vina za prípadné negatívne efekty pripisovaná výlučne matke. Takýto prístup sa teda zameriava na zlyhania matky, ktorá zažila partnerské násilie, čo bolo v literatúre opakovane kritizované (napr. Johnson a Sullivan, 2008, Semaan a kol., 2013, Katz, 2015a). Naopak, deti v takto rámcovaných výskumoch strácajú akúkoľvek aktívnu rolu a upiera sa im právo vyjadriť sa k vlastnej situácii, čo je v rozpore s poznatkami vývojovej psychológie, ktorá stále viac zdôrazňuje obojstrannosť vplyvov vo vzťahu rodič – dieťa. Pri obojstrannom modeli sú rodič aj dieťa rovnako aktívnymi činiteľmi, hoci nie nevyhnutne majú rovnakú moc vo vzťahu (Kuczynski a kol., 1999). V posledných dvadsiatich rokoch sa so zmenami výskumnej paradigmy v smere kladená väčšieho dôrazu na skúmanie prežívania situácií dieťaťom, sa aj v oblasti násilia páchaného na ženách objavujú štúdie, ktoré poukazujú na to, že deti v situáciách partnerského násilia, ale aj po jeho ukončení, nie sú len ich pasívnymi svedkami, ale aktívne na situácie reagujú a snažia sa ich meniť (napr. Mullender a kol., 2002, Øverlien a Hayden, 2009, Izaguirre a Calvete, 2015, Callaghan a kol., 2015). Aj preto Katz (2015a) navrhuje využívať pri skúmaní vzťahu matka – dieťa v kontexte partnerského násilia bilaterálny model, podľa ktorého interakcie a ovplyvňovanie sa medzi matkou a dieťaťom prebieha obojstranne, deti vedia svojim správaním ovplyvniť prístup matky a prispievajú tak k dynamike rodinných vzťahov. Podľa nej tento model lepšie zodpovedá aktuálnym zisteniam o vystupovaní detí ako aktívnych činiteľov v situáciách partnerského násilia na ženách.

Aj z týchto dôvodov sme pri dizajne nášho výskumu vychádzali z bilaterálneho modelu interakcií matka – dieťa a rozhodli sme sa pre realizáciu rozhovorov nielen so ženami so skúsenosťou s partnerským násilím, ale aj ich deťmi. Výskum sme koncipovali ako kvalitatívny a realizovali ho formou pološtruktúrovaných rozhovorov.

Rozhovory so ženami a deťmi prebiehali paralelne, pri analýze sme sa však sústredili na obe skupiny samostatne a až následne sme hľadali spojitosti, paralely a prípadné diskrepancie. Tento postup sme zvolili najmä preto, aby sme zachytili samostatne detský pohľad na partnerské násilie a skúsenosti s ním, keďže tento je v slovenskom, ale aj medzinárodnom kontexte zastúpený nedostatočne. Predkladanú správu preto delíme samostatne na pohľad detí a pohľad matiek. Tretia časť sa venuje systémovým problémom v poskytovaní pomoci ženám zažívajúcim partnerské násilie a ich deťom. Hoci sme sa vo výskume primárne nevenovali poskytovaniu pomoci a hodnoteniu jej kvality, počas realizácie rozhovorov účastníčky výskumu poukázali na viacero problémov so strany inštitúcií zainteresovaných na riešení prípadov partnerského násilia na ženách. Považujeme preto za dôležité venovať sa aj tejto oblasti a popísať ich skúsenosti najmä v tých prípadoch, ktoré sa javia ako symptomatické a poukazujú na systémové medzery v poskytovaní pomoci ženám zažívajúcim partnerské násilie na Slovensku.

METODOLÓGIA

Výskum o vzťahu matky a dieťaťa v kontexte partnerského násilia páchaného na ženách sme realizovali formou pološtruktúrovaných rozhovorov so ženami so skúsenosťou s partnerským násilím a ich deťmi. Pre lepšie nadizajnovanie výskumu sa v prvej fáze uskutočnili dve fókusové skupiny a dva individuálne rozhovory s reprezentantkami mimovládnych organizácií poskytujúcich služby takýmto ženám. Výber účastníkov a účastníčok sme uskutočnili pomocou prostredníka – organizácií poskytujúcich služby, ktorých úlohou bolo identifikovať vhodné účastníčky výskumu a ich deti na základe vopred stanovených kritérií. Celkovo sa realizovalo 6 rozhovorov so ženami a 8 s deťmi (v dvoch prípadoch sa robili rozhovory s dvomi deťmi jednej ženy). Priemerné trvanie rozhovoru bolo 53 minút. Zapojením viacerých strán do získavania výskumných dát a pohľadov sme vytvorili model s viacnásobnými informátorkami a informátormi – poskytovateľky služieb, matky a deti.

Kritériá na výber účastníčok a účastníkov rozhovoru boli – žena s deťmi už istý čas nežije v spoločnej domácnosti s násilníkom (maximálne obdobie od odchodu boli tri roky), v prípade danej rodiny neprebiehajú iné zaťažujúce procesy (napríklad

súdne konania), deti mali byť vo veku 5 – 18 rokov, žena aj dieťa sa rozhovoru zúčastnili dobrovoľne. Rozhovory boli prepísané, informácie v nich axiálne kódované a následne kategorizované.

Výskum v oblasti násilia páchaného na ženách v partnerských vzťahoch spadá do citlivých výskumných tém a spĺňa viacero kritérií identifikovaných Lee a Renzetti (1993). Dotýka sa hlboko osobných tém a skúseností, otázok moci, dominancie a kontroly a účastníčky alebo účastníci výskumu môžu mať potrebu z rôznych dôvodov o svojich skúsenostiach nevytvárať. Etické otázky výskumu boli preto od začiatku v centre pozornosti výskumného tímu a prikladali sme im veľkú dôležitosť. Tento fakt bol ešte zdôraznený tým, že výskumný dizajn zahŕňal aj účasť detí vo výskume, pri ktorej je treba špeciálne zvažovať zachovanie rovnováhy medzi ochranou dieťaťa a podporou jeho vyjadrení. V prípade dotýkania sa citlivých tém stoja otázky neublížiť dieťaťu a zachovanie jeho blaha nad záujmami výskumu (podrobnejšie k etike psychologického výskumu s deťmi – Smitková, 2016).

Aj z týchto dôvodov sme sa rozhodli pre **výber účastníčok a účastníkov výskumu pomocou prostredníka** – v našom prípade organizácií poskytujúcich služby ženám zažívajúcim partnerské násilie a ich deťom. Tento spôsob výberu umožňuje prístup k cieľovej skupine, ktorá nie je pre výskumníčky dostupná alebo je ťažko identifikovateľná, a zároveň znižuje možný retraumatizujúci efekt výskumných rozhovorov na účastníčky a účastníkov výskumu, keďže organizácie poskytujúce služby s takýmito ženami a ich deťmi priamo pracujú, poznajú ich momentálnu situáciu a vedia lepšie zvážiť únosnosť účasti na výskume. Navyše fakt, že ženy sú alebo v minulosti boli v kontakte so špecifickými službami, umožňoval efektívne riešenie prípadných zaťažujúcich následkov účasti na rozhovore. Popri nesporných výhodách tohto spôsobu výberu však literatúra upozorňuje aj na jeho potenciálne nedostatky ako nízka kontrola výskumného tímu nad informáciami, ktoré sa dostávajú potenciálnym účastníkom a účastníčkam výskumu, možný konflikt medzi záujmami poskytovateľiek služieb a výskumníčkami a efekt na dobrovoľnú účasť vo výskume (Fontes, 2004). Zatiaľ čo prvá nevýhoda vyplýva priamo z charakteru metódy, ostatné sú špecifické v prípade výberu prostredníctvom služieb pre ženy zažívajúce násilie. Primárnym záujmom organizácií poskytujúcich služby je vytváranie a zachovanie blaha klientok a ponúkajú účasť vo výskume klientele môžu chápať

ako konflikt s týmto záujmom, prípadne môžu mať pocit, že sa tým naruší ich vzťah. Pokiaľ ide o dobrovoľnú účasť vo výskume, klientky služieb môžu chápať účasť vo výskume ako svoju povinnosť alebo formu prejavu vďačnosti za poskytnuté služby (Fontes, 2004). Aby sme eliminovali tieto nedostatky, snažili sme sa o maximálnu informovanosť pracovníčok služieb prostredníctvom ich účasti na fókusových skupinách a osobných rozhovorov. Ďalej sme distribuovali písomnú informáciu o účele a cieľoch výskumu, dobrovoľnosti účasti, zachovania anonymity a narábania s dátami a kritérií na výber účastníčok výskumu a ich detí, ktoré mohli služby ženám poskytnúť. Napriek tomu, vyššie uvedené faktory mali vplyv na počet spolupracujúcich organizácií a počet realizovaných rozhovorov (viac informácií v prílohe).

Vzhľadom na citlivosť výskumnej témy sme **etické aspekty** zvažovali vo všetkých fázach výskumu:

- 1) **Výskumný dizajn** – voľba metódy výberu účastníčok a účastníkov výskumu prostredníctvom organizácií poskytujúcich služby a stanovenie kritérií pre účasť vo výskume.
- 2) **Tvorba pološtruktúrovaných dotazníkov** tak, aby otázky neviedli k sekundárnej viktimizácii a traumatizácii; prispôbenie otázok rôznym vekovým skupinám detí (5 – 8 rokov, 9 – 13 a 14 – 18 rokov).
- 3) **Výber a tréning opytovateľiek** – všetky opytovateľky boli psychologičky scitlivené na tému násilia páchaného na ženách, v prípade opytovateľiek pre deti išlo o detské psychologičky s praxou vedenia rozhovoru spôsobom primeraným veku a stavu dieťaťa. Každá opytovateľka mala po prvom výskumnom interview supervízny rozhovor s garantkou výskumu (garantka je psychologička a certifikovaná supervízorka). Mali sme tak možnosť zdieľať ich skúsenosť – z osobného, odborného, organizačného hľadiska, prípadne hovoriť o problematických či náročných aspektoch, ak by sa na začiatku objavili. Túto možnosť mohli opytovateľky využiť kedykoľvek počas výskumu.
- 4) **Dôraz na dobrovoľnosť účasti na výskume** – súhlas k účasti na výskume sme mali jednak od matiek oslovených detí i od samotných detí, ktorým sme veku

primeraným spôsobom vysvetlili obsah, účel a etické zásady uskutočňovaného výskumu (mlčanlivosť, anonymitu, možnosť odstúpiť z výskumu a iné). Vo výskume bol použitý procesný informovaný súhlas.

- 5) **Zachovanie anonymity a dôvernosti** dát pri ich prepisovaní a uchovávaní, neuvádzanie akýchkoľvek identifikačných znakov, ktoré by mohli viesť k odhaleniu totožnosti ženy alebo dieťaťa s výnimkou prípadov, v ktorých by sa poskytnuté informácie týkali aktuálneho ohrozenia dieťaťa či odhalenia/podozrenia na závažný trestný čin (k takýmto prípadom nedošlo).
- 6) Podmienky dôvernosti a citlivosti informácií sa brali do úvahy aj počas **procesu analyzovania dát**. Výpovede sme nijako nemenili, rešpektujeme ich tak, ako sme ich získali.

Rozhovory sme realizovali v mesiacoch december 2015 – máj 2016 v štyroch slovenských mestách. Rozhovory boli nahrávané a následne prepísané. Prepisy sme kodovali prostredníctvom axiálneho kódovania vychádzajúceho z metódy otvoreného kódovania ukotvenej teórie Straussa a Corbina (1998). Táto metóda bola zvolená vzhľadom k tomu, že sme nechceli dáta vopred štruktúrovať, ale nechať jednotlivé kódy a kategórie „vystúpiť z dát“. Rozhovory kodovali obe výskumníčky, pričom jedna sa sústredila na rozhovory s deťmi a druhá so ženami. Okódované rozhovory následne skontrolovala druhá výskumníčka a prípadné rozpory boli konsenzuálne riešené. Vzniknuté kódy boli zjednocované a zoskupované do kategórií zvlášť pre skupinu žien a skupinu detí. Kategórie pre obe skupiny boli porovnávané, identifikovali sa možné prieniky, na základe ktorých boli vytvorená finálna kategorizácia, v ktorej sa nachádzali spoločné kategórie pre ženy aj deti ako aj kategórie špecifické len pre jednu skupinu. Počas procesu kategorizácie sme využívali induktívne aj deduktívne analytické postupy (Miles, Huberman, 1984).

Charakteristika účastníčok a účastníkov výskumu

Ženy so skúsenosťou s partnerským násilím, ktoré sa zúčastnili výskumu, boli vo veku 38 – 43 rokov. V troch prípadoch mali ženy tri deti, v dvoch dve a v jednom prípade jedno dieťa. Dve ženy mali vlastné bývanie, dve žili u svojich rodičov a dve v utajenom bývaní. Ženy zažili rôzne formy partnerského násillia, hoci ich rôznorodosť a

intenzita sa v jednotlivých prípadoch líšila. Tri ženy boli zamestnané, dve pracovali príležitostne a jedna bola na materskej dovolenke. Deti, ktoré sa zúčastnili výskumu, spadali do troch vekových kategórií – dve deti vo veku 5 rokov, tri deti mali jedenásť rokov a tri 14 – 17 rokov. Rozhovory poskytli tri dievčatá a štyria chlapci. Násilníkom bol v piatich prípadoch otec dieťaťa, s ktorým sme realizovali rozhovor, a v troch prípadoch išlo o partnera alebo druhého manžela matky. Pokiaľ ide o biologických otcov, dve deti boli s nimi v pravidelnom kontakte, v ďalšom prípade išlo o sporadický kontakt a v dvoch prípadoch sa deti so svojimi otcami nestretávali vôbec.

Limity výskumu

Hlavným limitom výskumu je nízky počet realizovaných rozhovorov a rôznorodosť životných situácií zúčastnených žien a detí. Spomínaná rôznorodosť umožňuje poukázať na široké spektrum problémov, ktorým ženy a deti čelia, na strane druhej však sťažuje možnosť zovšeobecnenia výskumných výsledkov. Dôležitým faktom, ktorý treba brať do úvahy pri interpretácii výsledkov, je tiež to, že ženy a ich deti prešli poradenským procesom v jednotlivých poradenských centrách a bezpečných ženských domoch, čo určite ovplyvnilo ich situáciu a jej vnímanie. Výskumné závery sa preto nemusia nevyhnutne týkať žien a detí, ktoré služby poradenských alebo ubytovacích zariadení nevyužili. Navyše, je pravdepodobné, že záujem o účasť vo výskume prejavili skôr rodiny s menším množstvom problémov vyplývajúcich z prežitého násillia, čo tiež ovplyvnilo jeho výsledky.

Z POHĽADU DETÍ

Rámec rozhovorov s deťmi

Jedným zo zámerov nášho výskumu bolo vypočuť deti, dať im možnosť vyjadriť sa tak, ako sa o tom hovorí v Dohovore o právach dieťaťa (1989): „...odvolávajú sa na to, že vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv Organizácia Spojených národov vyhlásila, že detstvo má právo na osobitnú starostlivosť a pomoc, berúc do úvahy, že dieťa by malo byť plne pripravené žiť v spoločnosti vlastným životom a vychovávané v duchu ideálov vyhlásených v Charte Organizácie Spojených

národov, predovšetkým v duchu mieru, dôstojnosti, znášanlivosti, slobody, rovnosti a solidarity; či v článku 12 - 1. „Štáty — zmluvné strany musia zabezpečiť dieťaťu, ktoré je schopné si utvárať vlastné názory, právo ich vyjadrovať slobodne vo všetkých záležitostiach, ktoré sa ho týkajú, pripisujúc názorom dieťaťa náležitú váhu podľa jeho veku a zrelosti. 2. Na tento účel musí byť dieťaťu predovšetkým poskytnutá možnosť byť vypočuté v akomkoľvek súdnom alebo administratívnom konaní, ktoré sa ho týka buď priamo, alebo prostredníctvom zástupcu, resp. príslušnej osoby, spôsobom zlučiteľným s procesnými pravidlami vnútroštátneho práva.“ Podobne sa pripája slovenské právo zákonom a to – 175/2015 čl. 5 bod 14. § 43 ods. 1, kde prvá veta znie: „Maloleté dieťa má právo vyjadriť samostatne a slobodne svoj názor vo všetkých veciach, ktoré sa ho týkajú.“

Výskum orientovaný na prežívanie a skúsenosti detí je relevantný aj preto, že deti nepovažujeme iba za „svedkov“, ktorí násiliu prihliadajú (podobne Øverlien, Hyden, 2009, Øverlien, 2010, Callaghan a kol., 2015 a i.). Deti môžeme iba ťažko považovať za nezainteresované, alebo za pasívnych pozorovateľov – násilie sa ich bezprostredne týka, často sú do diania vtiahnuté, alebo aktívne zasahujú a napr. chránia matku, súrodencov, seba alebo dokonca iných rodinných príslušníkov. Spomínaní autori a autorky sa prikláňajú aj k názoru, že opakovaná prítomnosť násiliu má rovnaký dopad ako byť priamo fyzicky napadnutý (čo môže byť o to výraznejšie s ohľadom na vývinové špecifiká detí). Podobne je podľa Hester (2000) ťažké oddeliť „partnerské násilie“ od „týrania, zneužívania dieťaťa“ (predovšetkým emocionálneho) a to hlavne v situáciách, kedy dieťa násilník strategicky využíva na kontrolu, ohrozovanie partnerky alebo bývalej partnerky.

Zaujímali nás pohľad detí vo veku od 5 do 18 rokov predovšetkým na ich vzťah s mamou, resp. ako ich skúsenosti s násilím tento vzťah ovplyvnili. Ich názory, skúsenosti a prežívanie môžu byť odlišné od toho, čo zažívajú dospelí v ich okolí a samozrejme aj od toho, ako dospelí rozmýšľajú o tom, čo deti vnímajú, či čo si myslia. Ako ukazujú niektoré štúdie, aj náš výskum, deti vnímajú, počujú oveľa viac, než si dospelí myslia. Navyše ich rodinná situácia, násilie, v ktorom žijú, zvyčajne presahuje domáci priestor – týka sa školskej dochádzky detí, financovania rôznych aspektov detského/rodinného života, zdravotných záležitostí a pod.

Častou obavou dospelých (pracovníčok služieb, matiek a i.) pri príprave

výskumov s participáciou detí je ich zraniteľnosť (fyzická, štrukturálna a i.) či traumatizácia (retraumatizácia). Títo sa potom stávajú „vrátnikmi“ (gatekeepers), ktorí radšej chcú deti z výskumov, ktoré sa ich týkajú, vynechať. Naša úvaha smerovala k tomu, že možnosť hovoriť o svojom vnímaní a prežívaní násilia môže byť pre niektoré z detí jednou z mála, či prvou skúsenosťou, kedy ich odborníčky a odborníci budú brať vážne a s rešpektom a budú naozaj vypočuté. Keď budú dospelí ich vnímanie zohľadňovať, môžu získať pocit, že sú svojou výpoveďou užitočné iným deťom či rodinám. Je to príležitosť nadobudnúť väčší pocit sebahodnoty, vplyvu, dôvery vo svoju kapacitu sa rozhodovať o svojej účasti či obsahu toho, o čom chcú alebo nechcú hovoriť, samozrejme prioritne pri zachovaní okolností slúžiacich na ochranu (podrobnejšie Smitková, 2016). V našom výskume k tomu prispeli viaceré zacielené aktivity, ktorými sme sledovali čo najcitlivejší, etický a bezpečný priebeh výskumu. Súčasne predpokladáme (spolu napr. s Evang a Øverline, 2015), že deti sú schopné dať najavo a regulovať svoju účasť v tomto prípade na kvalitatívnom výskume pri poskytovaní rozhovoru využívaním rôznych naratívnych či komunikačných stratégií, ako sa nám to aj nakoniec vo výskume ukázalo.

Považujeme deti za nositeľov dôležitých informácií, ktoré nám nemôže dať nikto iný, pretože sú podávané z ich perspektívy. Uvedomujeme si a tak sa i správame k tomu, čo deti povedali, že ich skúsenosť je jedinečná, hoci v niektorých momentoch majú deti (i ich matky) podobné vnímanie situácií, ktoré prežili, i podobné skúsenosti.

Skúsenosti s násilím a jeho dôsledky

Deti v našom výskume zažili viacero druhov násilia, tak ako to aj býva, že násilie nemá iba jednu podobu. **Psychické** malo tieto prejavy – dieťa bolo prítomné priamo v miestnosti alebo mnohokrát počulo nadávky matkinho partnera/manžela alebo jeho rodičov, ktoré boli voči matke hrubé, znevažujúce, vulgárne; krik, konflikty s rodinou (obvykle partnerovou); bolo prítomné hádzaniu predmetov na matku, partner/otec im nedovolil spať; museli robiť, čo im prikázal a nemohli robiť, čo by chceli; rizikovo šoféroval s deťmi v aute, deťom klamal, takže mu už nedôverujú; bil matku a mal pritom dieťa na rukách a i.

Dieťa 1: „Tak, naposledy, čo bol vo februári, tak on začal, no, nejak sa pohádali, a on už aj nadával, aaa... Nadával a hovoril na mamku škaredé veci...“

Dieťa 2: „No oco stále ju vytiahol z postele a bili sa. Ja som potom prišiel a som plakal s nimi polhodinu, oni sa bili, a potom som oca začal biť aj ja...“

Dieťa 3: „A niekedy toto robí... Šašky mačky. Sranduje sa zo mňa. Ja to neznášam.“

Dieťa 4: „...No, lebo keď sa vrátíme do minulosti, tak vlastne sme bývali s mamkiným priateľom, ktorý bol veľmi zlý, agresívny, proste bol odporný, hrozný a vlastne sme tuto odišli od neho, pretože aby sme mali aj pokoj vlastne a lepšie aby sa nám žilo a nie s niekým, ktorý každý deň si vypije niečo a proste nadáva a kričí a bije niekoho vždycky, proste sa musí vyburieť na niekoho, takže je to lepšie asi... Sestra potrebovala, na druhý deň sme šli do školy vlastne a ona sa tam do druhej ráno, do tretej, dakedy aj dlhšie možno, tam rozprávala, aby ho ukludnila vlastne, aby neprišlo k nejakému konfliktu zase, k nejakej bitke zase... vždycky sme museli byť pri ňom, keď sme išli k vode nejakej, takže iba pri ňom a tam len sa pilo, kričalo, nadávalo. Tam sme museli sedieť na lavičke, vlastne ani k vode sme poriadne nemohli ísť. A vlastne tam cigarety, všetko a všetko to išlo na nás a my sme sa nemohli ani trošku očľupkať vo vode, takže to bolo také divné, že načo sme tu potom... A vlastne keď on prišiel, rýchlo vypnúť telku, ísť do izby a byť ticho, zapnúť tie správy jeho a byť ticho vážne, takže bol klud no...“

Dieťa 8: „...Trebárs tie hádky boli stále častejšie a častejšie. A mne vadilo, keď vidíte človeka, vášho otca, jak vám nadáva a kričí na vašu matku. Na to je hrôza sa pozerat'... ako keď sme tam boli u neho, lebo mamka stále musela upratovať, musela variť a toto a teraz jej s tým pomáha aj babka, lebo vtedy nám otec nepomáhal napríklad mamke s tým...“

Fyzické násilie, ktorému boli prítomné, bolo v našom výskume častejšie orientované na matky než na deti – partner matku bil až krvácala, kopal ju do brucha v tehotenstve, zavrel ju v tehotenstve nedostatočne oblečenú v zime na balkóne; fackal, ťahal za vlasy a i. U niektorých fyzické útoky pretrvávajú aj dodnes napriek tomu, že rodičia spolu nežijú (dieťa 2).

Dieťa 2: „A dakedy keď ju pristihne, tak chce ju zbiť, ale aj ja som s ňou a ja ho zdržím a ona beží.“

Dieťa 3: „On ma bil aj... Nie, to som ja bol v brušku, aj mamku kopal do bruška. Kopal aj mňa, keď som bol v brušku. Do srdca.“

Dieťa 4: „Tak fackanie to bolo vždycky, každý deň, kopanie detto a hlavne tie spústu nadávok takže...“

Dieťa 7: „Mám veľa spomienok a väčšinou len takých, hádky vôbec, väčšinou len tie bitky, keď ju bil. Plakala som strašne a som kričala aj ja po ňom, nech ju nechá a... neviem. Len som kričala a plakala, a on ma stále vtedy zobral na ruky a pokračoval, čiže som sa na to ešte pozerala viac, čiže to bolo strašné...“

...On ju zobral mamku na ruky a ju hodil do tej skrinky. A už som videla strašne veľa krvi a mamka mala rozpárané ústa celé. Mamka rýchlo prišla ku mne, ma zobrala na ruky a utekala so mnou rýchlo do kúpeľky a som videla ako si to ošetrovala tam a ja som sedela na práčke a som sa na ňu pozerala tam. A tak musela ísť do nemocnice, jej to zašili. Čiže to bolo asi ten najhorší, čo si pamätám. Strašne veľa krvi a mamku jak tam leží na zemi, to bolo najhoršie.

... Moju sestru aj zbil. Ona mala päť alebo šesť, ale to ju veľmi zbil. Neviem, čo urobila, ale to bola dieťa, ona sa len hrala a neviem čo mu proste dačo vadilo a zbil ju proste v spálni na posteli, že sa až počúrала...“

Dieťa 8: „Alebo aj toto, že vtedy ako mamka dostala asi doživotné následky, lebo ju bolí chrbtica a teraz musí chodiť na rehabilitácie niekedy.“

V niektorých prípadoch udržiavanie násilia podporovali partnerovi rodičia (alebo mu nebránili, hoci o ňom vedeli) a v jednom sa ho priamo zúčastnili:

D: „Po tom nie, zavolala mamka ako políciu lebo, ja som bol v aute, mamka aj babka už... Babka prišla pomôcť mamke, lebo keď ju ako bili, no a (meno súrodenca) zobrali domov, medzitým prišli aj rodičia, proste oni mamku išli ako, keď ešte mamka bola v dome aj s nami, keď ešte babka neprišla, no a ako, z otcovej strany...“

O: Jeho rodičia...

D: „Hej, začali mamku ťahať hore, ako po schodoch, nech vyskočí z balkóna a keď nie,

že jej pomôžu. Tak toto hovorili doslovne...“ (dieťa 8)

Deti mnohokrát vnímali **ekonomické násilie** a problémy, ktoré spôsoboval matkin partner, často znášali dôsledky jeho nezodpovedného správania, ktoré ich zaťažovalo napr. aj v ich normálnom fungovaní v škole, bývaní a pod. Partner ničil veci v domácnosti, rozbíjal, hádzal po partnerke, robil problémy s výživným, neprispieval na domácnosť, urobil dlhy, o ktorých partnerka nevedela. Jedno z detí uvádzalo problémy s úhradou školských poplatkov, alebo napr. otec dal do zástavy vybavenie, ktoré potrebovala na plnenie školských úloh, či nemali prístup k oblečeniu, školským pomôckam, ktoré ostali v byte, kde pre otcove dlžoby už nemohli vstúpiť iba, ak by ich vyplatili. Toto sú niektoré z foriem i dôsledkov ekonomického násilia, ktoré sa priamo dotýkajú detí a oni ich vnímali.

Dieťa 2: „Tak, hm... Napríklad, keď mamka povedala, že potrebuje peniaze, tak on už hneď začal hádku... Tak už nemá toľko starostí, lebo vtedy mu musela zo svojho kupovať, ani na seba nič nemala. A teraz mu nemusí kupovať kartón piva a kartón cigariet a somariny...“

Dieťa 5 : „Neviem, ale dáždnik nám zobral.“

Dieťa 8 : „Na všetkých hovoril, že neviem akí zlí sú, no a, že sa urážal a trebárs bola jedna taká hádka, že mamke z poličiek všetky veci povyhádzoval hocikde, pošmaril všade proste, robil ako škody, jemu to bolo jedno... No, že mamka chodí po doktoroch po súdoch a že kvôli tomu, že čo spravil a on, lebo mamka to platila a on minimálnu čiastku, tak, že on sa chechtá, ako v dome, že čo urobil a my tu ako trpíme a máme problémy a on z toho má úžitok.“

„Lebo aj to, že otec nám žiadne peniaze nedáva, žiadny, proste a keď tak minimum. Aby nám proste dal viacej, lebo to sa nedalo, lebo na začiatku dával 50 eur na nás oboch a to je 25 na jedného, čo napríklad nové topánky stoja 40 euro, tak to vlastne pre jedného jedna vec malá by zobrala obom tie peniaze, takže to je strašne málinko.“

Ďalším aspektom násilia je snaha o **sociálnu izoláciu** detí a partnerky – deti hovoria o tom, ako sa museli zo školy ponáhľať domov; ako vnímali, že mama

nemohla chodiť von s kamarátkami, ako partner bránil a zakazoval styk detí so starými rodičmi; matka nemohla ísť na ošetrovanie s úrazom, ktorý jej spôsobil partner, aby sa o tom nikto nedozvedel a i.

Dieťa 4: *„No a proste mamina keď mala nejaké, mala nejaký úraz, vlastne ju nepustil ani z domu, ona bola vždycky doma, takže ani kvôli tomu...“*

Dieťa 7: *„Áno, a potom nám zakázal sa stretávať s našimi starými rodičmi. My sme ich rok nevideli, ani ja, ani moja sestra.“*

Dieťa 8: *„A vtedy v tú noc sa otec dozvedel, že babka bola v dome, no a začal, zase sa začala hádka, že nemá čo chodiť do domu...“*

Špecificky sa objavilo, že násilný partner opakovane kontaktoval deti cez sociálnu sieť – dieťa 7: *„No on sa o to pokúšal, ale ja som ho zrušila na sociálnej sieti, videla som žiadosť o priateľstvo. Že proste, videla som tam jeho meno a nevedela som, čo mám robiť... tak som volala sestru. A mi povedala, že jej sa stalo to isté. A tak sme sa dohodli, že najlepšie pre nás bude, keď to zrušíme a nebudeme na to reagovať.“*

Deti z nášho výskumu – obzvlášť tie staršie, vedeli jednoznačne popísať, ako ich ovplyvnil život s násilníkom a to vo viacerých oblastiach. Doteraz majú viaceré **fyzické** ťažkosti. Jedno z detí hovorí: *„Ja keď počujem aj cudzieho človeka sa hádať, tak mne je zle.“* (dieťa 1), keď sa výskumníčka pýtala bližšie, čo to znamená, chlapec odpovedal: *„Vraciam.“* Staršie dievča (dieťa 6) spomína migrény, ktoré rovnako môžu súvisieť s prežívaným násilným vzťahom v domácom prostredí – hovorí, že po nástupe do novej školy veľa kvôli nim vymeškávala a že to má aj *„keď je vo veľkom strese“* a dieťa 3 hovorí: *„On ma bil, aj... Nie, to som ja bol v brušku, aj mamku kopal do bruška. Kopal aj mňa, keď som bol v brušku. Do srdca.“*, pričom chlapec má doteraz zdravotné následky (tu je zrejmé, že chlapec má sprostredkované informácie zo svojho okolia o dôvodoch svojich zdravotných problémov).

Rovnako presne vedeli deti opísať **psychické ťažkosti**, ktoré pretrvávajú v rôznej intenzite, či vážnosti doteraz. Deti zažívali a niektoré doteraz zažívajú **strach** – báli sa chodiť domov, lebo vedeli, čo ich doma čaká, súčasne domov museli ísť: *„No, pre mňa to bolo šok, že čo sa deje, že prečo sa to deje. Určite ťažko na srdci“*

a strach, že či neublíži mamke alebo ublíži mamke alebo sestre, nech sa niečo nestane alebo aby sa nám niečo nestalo alebo proste... Hovorím, každý deň s tým pocitom mať na srdci, že čo sa bude diať zase a ten strach vlastne.“ (dieťa 4).

Dieťa 7: „No ja som sa strašne bála, už som myslela na to najhoršie, čo sa dalo, že už sa mamka nezobudí a tak, no a ja som rýchlo pribehla ku nej, či je v poriadku, no a ona ležala tak na tej strane, kde to mala, ja som nevidela, či je v poriadku, ja som videla len krv, ja som najprv myslela, že to ide z hlavy.“

Cítili **napätie, obavy**, aby sa zatiaľ doma niečo nestalo: „...tak vlastne som musela byť doma, aby niečo nespravil jemu alebo mamke alebo sestre. Síce každý deň sa niečo stalo, ale viacej som bola doma ako vonku... Či sa bojím, že tu príde a nenájde si nás, neodchytí alebo niečo. Tak určite, určite som v strese ale nie v takom, že určite budem nad tým rozmýšľať, že určite tu príde a určite nás nájde alebo niečo. Ale určite mám taký nejaký strach maličký, že môže tu prísť, že môže.“ (dieťa 4). O staršej sestre hovorí: „Tak tá bola určite vystrašená, vždycky vystrašená bola ako aj ja. A vždycky proste určite pomáhala mamke, keď prišiel domov, a vždycky zasiahla, keď už cítila, že sa bude niečo diať, vždycky zasiahla, tak preto aj ona schytala niekoľko už aj ráno, takže...“

Alebo otcovi **neveria a cítia strach, pretože nevedia, čo všetko by im mohol ešte spraviť**: „Ja mu neverím potom čo ako urobil, proste sa ho bojím ako... Že proste otec sa len tvári, že nás má rád, že proste nemôžeme mu veriť lebo neni úprimný, že stále si musíme dávať pozor či na nás niečo nevymyslí, nenachystá...“ (dieťa 8). Dieťa 4 hovorí: „No, ja som sa určite bála toho, že ak odídeme, tak on fakt spraví niečo také, že už v živote ztamaď nevylezieme... Že vlastne on si dá normálne SBS-kára na nás, aby sme my neodišli vlastne. On bol toho schopný, hlavne aby sme my neodišli, aby sme nič neprezradili.“

Niektoré z detí, keďže sa na základe úradných rozhodnutí s násilným partnerom stretávajú, v jeho prítomnosti prežívajú **samotu a nezáujem** (keď je dieťa u otca, necháva ho samé, prípadne sa oň stará babka, on je napr. s kamarátmi, alebo sa jednoducho nestará; nezaujíma sa o jeho záujmy, úspechy a povinnosti, ktoré s nimi súvisia): „Sám som, keď stále robí, pracuje, má tam akcie, diskotéky, po

večerach, tak ja do pol jednej do pol druhej sám vonku sedím... Hej, že väčšinou si vtedy prinesie kamarátov a pijú.“ (dieťa 2). Chlapec je zatiaľ s babkou a otec s kamarátmi:

D: „Nie, no hej, oni sú v pivnici, väčšinou tam fajčia, tam im dym ide furt hore, tak babka každých desať minút vetrá.

O: Hej, takže to ti vadí, keď sa deje.

D: Hej a príde ku nám úplne opitý. No a my si počkáme dokedy zaspí na gauči a pôjdeme spať na druhé poschodie. Lebo tam na tom poschodí sa nevyspíme.

S otcom zažil aj silný strach („bol ako bez duše“), keď ich naháňali policajti, keď ho otec vozil.

Na druhej strane môže byť pre deti emocionálne náročné, ak sa k nim – deťom, partner správal pekne, dieťa 4 napríklad spomína: „...mňa mal veľmi rád, ja som bola ako jeho dcéra, čo nebola pravda...“ a súčasne sa ho báli, lebo týral ich mamu, čomu boli prítomné.

V čase, keď s nimi násilník žil, pociťovali **hrôzu, bezmocnosť**, doteraz je pre nich akoby v živote prítomný – jeden z chlapcov hovorí, že by sa chcel odsťahovať mimo SR a tam „už nemuseli by sme naňho fakt vôbec myslieť.“ (dieťa 1)

Rovnako môžeme uvažovať, že **agresívne správanie** alebo **hovorenie o agresii**, ktoré sa u dvoch z chlapcov objavuje, by mohlo súvisieť s tým, čo doma videli. Chlapec hovorí v súvislosti so svojim vekom: „Už si môžem dovoľovať na väčších... Už sa do mňa tak nenavádzajú... Hej, mňa väčšinou každý po hlave no, však aj ja potom ich... im to vrátim dvakrát rýchlejšie... no, silnejšie...“ (dieťa 2). V súvislosti s jeho záľubou (jazda na štvorkolke) hovorí, že ho už dvakrát chytila polícia. O spolužiakoch – s jedným si nerozumie: „...Noo s jedným nie. Väčšinou provokuje, a potom plače... No oni ma stále provokujú, a potom revú ako malé decká. Dostanú jednu po papuli a už bude dobre. To každý druhý deň.“ a pod. Jeden z najmladších hovorí o kamarátoch: „Oni sú zlí. Oni sa bijú... Strašne sa kopajú... Strašne sa – duf – udierajú... Krvácajú a im to je jedno, pôjdu do nemocnice... Niekedy sa tak aj zadusia.. A nie... a niekedy aj, keď som tam ja, tak jednému kopnem do vajíčok, a duf!... Nié!“ (dieťa 3).

Skúsenosti detí sa premietajú do ich vnímania **sociálnych vzťahov**

či **prostredia**, vo vzťahu k nemu spomínajú rôzne zážitky a prežívanie - jedno z dievčat popisuje, ako ju v škole **šikanovali** (dáva to do súvisu s tým, že jej po nutnom presťahovaní povedali v novej triede, že sa s ňou „*nebudú baviť, lebo je z mesta xxx*“), cítila sa mnohokrát **osamelá** a zrejme aj v dôsledku toho plánuje, že keď sa osamostatní, bude u nej bývať kamarátka:

D: „Všetko budem platiť ja a ona sa bude na mne priživovať.

O: Jaj, takto to máte vymyslené ? A čo ty na to ?

*D: Ja som to navrhla. A keďže ona to bude mať zadarmo, tak nikdy neodíde a nikdy ma nenechá samú.“; vzťah s partnerom „nerieši“ a dodáva: „Respektíve to neriešim, lebo si myslím, že dôležitejší sú priatelia ako nejaký intímny partner a podobne.“ Na otázku, čo očakáva od muža, odpovedá : „Že ma bude počúvať... No, že si ma bude chrániť, že nenechá, aby mi niekto ublížil v hocijakom smere, a sa bude chcieť o mňa postarať.“ (dieťa 6) Táto mladá žena spomína aj **zlý vzťah so staršou** sestrou „nemá ju rada“, sestra jej robila zle, „škaredé veci o nej hovorila“, brala jej veci, rušila ju a ona nemohla spať a i., podobne to vníma aj ich mama, nie sú s ňou skoro v žiadnom kontakte a žije teraz v zahraničí.*

Samozrejme nie je možné jednoznačne povedať, či alebo ako výlučne násilie ovplyvnilo rovesnícke vzťahy, partnerské či súrodenecké vzťahy alebo vnímanie seba, keď dieťa 4 hovorí: „*A chýbajú mi veľmi kamarátky, lebo vlastne tam som začínala aj s tou hádzanou a tam vlastne polovica aj môjho detstva, takže super, no, polovica takého ťažkého detstva, no... Mám, mám a tiež veľmi dobrých, na ktorých sa dá veľmi spoľahnúť, na ktorých som veľmi pyšná, že sa so mnou bavia, aj a som veľmi rada, že ich mám.*“ Je otázkou, či keď spomína, že má kamarátky, „na ktoré je pyšná, že sa s ňou bavia“ – je to výpoveď o jej nižšej sebahodnote, sebaúcte či hanbe za to, v akých podmienkach žije alebo žila.

Sťahovanie (niekedy opakované) **detí** kvôli väčšiemu bezpečiu alebo komplikáciám v rodinnej situácii pre nich znamená aj stratu kamarátov/kamarátok, rovesníckeho zázemia, krúžkov, do ktorých chodili (spomínali sme už aj šikanu) a niekedy aj hanbu či stigmú, takže o tom, kde teraz bývajú (krízové centrum, utajené bývanie) nehovoria nielen kvôli bezpečiu.

Aj pre výskumníčku bolo prinajmenšom v jednom prípade náročné porozumieť, kedy,

kde, koľkokrát sa sťahovali – dieťa 4 hovorí: „*Nie, my sme bývali na východe a teraz vlastne bývame na západe. Takže teraz chodím na základnú ešte školu cirkevnú a tam som chodila tiež na základnú šestku školu*“ a to išlo iba o porozumenie – nie byť súčasťou toho sťahovania.

Alebo dieťa 6 hovorí o sťahovaniach: „*Tam som chodila v (názov mesta), potom sme sa... No v (názov mesta) som chodila na dve základné školy, potom som chodila do (názov mesta). ...Áno, a potom už aj (meno súrodenca), ale to už bolo posledný možno rok, čo sme tam boli. Tesne predtým ako sme sa zase sťahovali. A potom sme sa sťahovali, to som mala asi dvanásť rokov, to sme išli na (názov sídliska) a potom tuším po dvoch rokoch sme sa stamadž do (názov mesta)... Áno, všetko bolo zatiaľ rovnako. Potom dva roky sme boli v (názov mesta) tuším... A potom sme sa stamadž sťahovali do (názov mesta), tuším rok dva sme tam boli... No... nie, sestra už s nami nebývala v (názov mesta). Áno, ona zostávala v (názov mesta)... To je strašne dopletené... A potom sme sa z (názov mesta) už tu nasťahovali.*“

Aj dieťa 3 to popisuje : „*Uhm. Predtým sme tu... bývali a koľko rázy sme sa sťahovali, sťahovali a (nezrozumiteľný text)... No, bývali sme predtým lepšie,*“. Zrejme tiež v súvislosti s utajeným bývaním hovorí ďalší 5 ročný: „*Nesmiem povedať nikomu, že som tajný agent... To je veľmi veľké tajomstvo, to moje tajomstvo. To nikomu nesmiem povedať. Je to tajné. Lebo som tajný. Nikto nesmie povedať, nikto nesmie vedieť moje meno, že som tajný agent, musím byť veľmi potichu, aby som to nikomu nepovedal. Ale teraz už zatvoríme dvere a nikto nás nepočuje.*“ (dieťa 5) .

V novom bývaní (krízové centrum) hovoria aj o obmedzeniach – málo súkromia, klúdu na spanie, menej priestoru pre seba, partner za ňou do KC nemôže prísť, súčasne vedia oceniť pocit bezpečia a pokoj a na otázku, čo je lepšie odkedy sa s maminou odsťahovali, odpovedá dieťa 3: „*Hm... Lepšie je to, že... že tu máme návštevy.*“

Deti – zvládacie stratégie v konfliktnom období, dieťa ako aktívny činiteľ

Deti využívali rôzne stratégie na to, aby čo najľahšie (alebo vôbec) prežili náročné násilné obdobia.

Dieťa 1: „*Tak, keď som nebol pri ňom, tak mi bolo celkom dobre, nemyslel som*

naňho, tak...“ Keď sa mama s partnerom hádali – „Neviem. Ja len som rozmýšľal, že aké to môže byť... potom.“ Pomáhalo mu - „Hmm... Nejak sa ukludniť, ľahnúť si alebo čo. Nemyslieť na to.“ – snažili sa **oddeliť, vzdialiť od dejov**, čo prebiehali v ich bezprostrednej blízkosti, **vyhnúť sa** tomu byť v priamo v konflikte či intenzívnemu prežívaniu. Napríklad dieťa 1 – rád by bol aj niečo partnerovi povedal v konflikte, lebo cítil na neho zlosť, ale bál sa, že by mu mohol ublížiť. Alebo dieťa 4 – keď bola doma, skúšali sa pred násilím **schovať**: „Ja som bola radšej vždycky s bratom a so sestrou radšej v izbe, aby sme nevideli alebo nepočuli, bohužiaľ sa to tak nestalo, vždycky sme to videli alebo počuli.“

Dieťa 2 (t. č. má 11 rokov) v konfliktoch **zasahovalo fyzicky aktívne** – chránil mamu, kopal otca medzi nohy a mama mohla zatiaľ ujsť, robí to doteraz: „A dakedy keď ju pristihne, tak chce ju zbiť, ale aj ja som s ňou a ja ho zdržím a ona beží... som ho musel tak podržať rukou... Som išiel šmykom na trávku.“, hovorí, že otec ho neudrel: „Nie, len sme sa tak ako keby pretlačovali. A mama šla dnu. (rodičia sa stretávajú – dieťa býva u mamy a niekedy u otca) ... No oco stále ju vytiahol z postele a bili sa. Ja som potom prišiel a som plakal s nimi polhodinu, oni sa bili, a potom som oca začal biť aj ja. Tam do slabín, a potom ho to začalo bolieť. Lebo ja som mu dával, som sa vtedy postavil na stôl, som ho kopal stále.“

Dieťa 3 na otázku, čo robia deti, keď sa u nich niečo deje: „Hm, neviem. Bijú sa, alebo tak. Počúvajú, čo robia, a tak.“ – aj táto odpoveď najmladšieho (5 ročného) respondenta potvrdzuje, že hoci dospelí si mnohokrát myslia, že deti nevnímajú, nepočujú, čo sa doma deje, nie je to tak. Podobne rovnako staré dieťa 5 vedelo odpovedať na otázku, čo robil, keď sa rodičia hádali a on zatiaľ „pozeral telku alebo som bol na počítači“; t. j. presne vedel, čo sa doma dialo.

Neskôr v rozhovore však hovorí, že do hádok rodičov **slovne aktívne zasahoval** – snažili sa ich prerušiť, alebo ukončiť. Aktívne zasahovanie do hádok rodičov spomínali viaceré deti.

O: A keď ste bývali ešte s ocinom, hádali sa niekedy mamina s ocinom?

D: „Áno. A to nebolo dobre, tak som im povedal, aby sa nehádali... A potom som sa s nimi nerozprával, lebo sa hádali, neposlúchali ma.“ (dieťa 5)

Podobne aj dieťa 8: „Ja som sa snažil hádku ukončiť, že akože prestaňte si nadávať

a prestaňte, koniec hádky. (meno súrodenca) bol ako malý, 4-5 rokov mal, ako sme sa to snažili zastaviť nejako, niekedy nám to vyšlo, niekedy nie.“

Takisto táto odpoveď naznačuje chuť dieťaťa 7 aktívne zasiahnuť do konfliktu: *„Ja som bola väčšinou v izbe a keď prišiel, furt som ho išla privítať, on len ma dvihol, dal mi pusku na líce a ma položil naspať a išla som sa ďalej hrať a potom, keď som počula, že je zle, tak radšej som sa zatvorila a už keď som počula, že veľmi kričí, mamka že plače, tak už som otvorila dvere aj ja a išla som za nimi, ale teraz keď tak nad tým rozmýšľam, tak som to možno ani robiť nemala. Nemala som vychádzať z tej izby, mala som tam radšej zostať.“*

Dieťa 4 hovorí, že jej v ťažkom období pomáhali kamaráti – s kamarátmi mohla **zabudnúť** na domáce veci: *„Asi najlepší boli tí kamaráti a že som sa tam mohla nejako zabaviť, lebo vlastne keď prišiel na svet už brat tak vlastne už ani veľmi vonku som nemohla chodiť, pretože keď sme bývali s mamkiným priateľom, tak vlastne som musela byť doma, aby niečo nespravil jemu alebo mamke alebo sestre. Síce každý deň sa niečo stalo ale viacej som bola doma ako vonku.“* A jej pomohlo, aj že sa mohla na športovom krúžku odreagovať.

Staršia sestra sa podľa jej slov snažila **násilníka ukludniť**: *„No určite išla ho nejako ukludniť, že nech sa ukludní, išla ho nejako stopnúť, že proste, že prestaň, že už neni proste logické čo robí, že nech jej už toľko neubližuje. Niekedy to vyšlo, že si sadli a že... ale to už bol taký, že už trochu triezvel a že už bol trochu kludný. Ale to bolo málokedy, že si sadli, vyrozprávali sa, do rána tiež. Sestra potrebovala, na druhý deň sme šli do školy vlastne a ona sa tam do druhej ráno, do tretej, dakedy aj dlhšie možno, tam rozprávala aby ho ukludnila vlastne, aby neprišlo k nejakému konfliktu zase, k nejakej bitke zase.“*

Mladšia sestra (dieťa 4) sa zatiaľ **starala o brata** a ako sama hovorí, veľakrát vtedy plakala: *„Niekedy som fakt nevedela, že ty kokšo, že čo mám spraviť. Snažila som sa ho nejako, že uspať, aby to nepočul, aby vlastne bol v klude. Takže som sa ho snažila nejako ukludniť. Nosiť ho na rukách a rozprávať sa s ním o niečom peknom, aby to nepočul hlavne.“* Pokračuje, ako sa v situáciách, kedy otec napadol mamu, **spoliehala na staršiu sestru**: *„To keď povedala, tak som sa trochu ukludnila, že dobre, že to bude, že ona to vyrieši, že je veľká baba, že je siláčka a ona teba lebo... Ju*

som brala ako veľká pani, že tam napochoduje a všetko vyrieši. A vždycky všetko vyriešila, keď bol nejaký konflikt. Takže tak, takže som mohla jej veriť.“

Využívala aj inú stratégiu – na ňu sa matkin partner nehneval, aj lebo **tvárila milá, bola poslušná**: „...Ale vlastne radšej som sa tak tvárila, aby som bola radšej k nemu milá, aby som spravila všetko, čo povedal, aby neprišlo zase k nejakej hádke, radšej som rešpektovala, radšej som počúvala, čo povie a to som radšej spravila, lebo som sa ho veľmi bála takže...“

Zvládacie stratégie po odchode

Dieťa 1 už po odchode od násilníka, kedy však mama ešte „rieši veci“, teda akoby všetko ešte nebolo ukončené hovorí: „Tak ako, ja to beriem tak, že raz to skončí.“, ale **myslí už na budúcnosť**, ktorá príde a „**raz to skončí**“. Teraz s mamou **nehovorí o tom** (dieťa 1): „Ani veľmi nie. Nechceme na to myslieť.“ Alebo mama by sa aj o tom chcela rozprávať, ale ona (dieťa 6) napr. nie – „Lebo ma to úprimne nezaujímá.“ Podobne staršia sestra dieťaťa 1 – „Nie, ona o tom veľmi nechce rozprávať.“ Dieťa 4 tiež uplatňovalo stratégiu „**nemyslieť na to, nespomínať**“: „...lebo všetko som už utratila aby som na to nespomínala takže neviem.“ Dieťa 7 o svojom otcovi: „No a teraz keď sme s ním boli vtedy v tých (Meste), to už som mala deväť rokov, nepamätám si naňho. Že sa mi vymazali, jeho tvár, neviem jak vyzerá.“

Dieťa 7 hovorí o sebe a staršej sestre : „Čiže ona v podstate nevidela nič, čo sa tu dialo, ja som tu väčšinou s mamkou bola. A sestra to ani vedieť nechce, keďže tu nebola. A ja na to nerada spomínam, čo proste tu bolo všetko... A to vtedy mamku prvý krát zbil a to vtedy sestra bola pri nás a odvtedy o tom nechce rozprávať. Sa to v nej seklo ako keby.“ O sebe v súčasnosti, kedy je treba ešte riešiť výživné – „No tak, mne pomáha to, že ho doma vôbec nespomíname, ja na neho ako keby zabudnem a ne bavíme sa o ňom v podstate. Aj keď, že sestra s mamkou prišli z toho súdu a bavili sa o tom, že ako dopadlo, ja som sa radšej zatvorila do izby, dala som si slúchadlá, muziku a začala som si čítať knihu alebo sa učiť, úplne som ignorovala, čo proste riešili a ignorovala som, čo sa dialo tam. Aj keď som do toho zatiahnutá aj ja, keďže som jeho dcéra a to výživné, samozrejme platí aj na mňa. Ale nechcela som ako keby vedieť, ako to dopadlo, aj keď to dopadlo zle či dobre, neviem, proste

nechcela som to riešiť.“

Dieťa 8: *„Tak, ako, nevracať sa tak často k tomu, že čo sa stalo, že aké to ťažké je, snažiť sa to prekonať. Nemyslieť na to, čo sa stalo, keď to nie je ako nutné.“* A pridáva: *„Na niečo, čo bude alebo na niečo príjemné, čo proste niekomu sa to páči alebo tak.“*

Stratégia **„nemyslieť na to, nespomínať, zabudnúť, ignorovať“** je veľmi využívanou u detí v našom výskume, niektoré pridávajú rozmer budúcnosti, že **to raz skončí** a odporúčajú **myslieť na príjemné, pekné veci**.

Zdá sa, že pre dieťa 6 bol odchod matkinho partnera nečakaný: *„Oni mali dobrý vzťah. Ako hádali sa ale väčšinou to bolo kvôli peniazom lebo však, to je myslím si aj normálne, ale inak sa mali ako radi vždycky.“* Partner odišiel k inej žene a nechal ich vo vážnych finančných problémoch a teda hovorí, že sa na neho hnevá a už ho nechce vidieť: *„A tiež si myslím, že by si to nezaslúžil.“* V súčasnosti sa neustále musí **vyrovnávať s následkami jeho odchodu** (hlavne finančnými), ktoré rieši aj akoby za mamu a podielom na domácich povinnostiach – čo ale môžu byť bežné starosti dospelých s rodičmi.

Podpora

V našom výskume sa ukazuje, že viacerí ľudia z okolia alebo rodiny, boli oporou deťom a ich mamám – viaceré deti uvádzajú **starých rodičov** (výlučne rodičov matky), posilou im boli **kamarátky** (spolužiaci) – buď zo školy, alebo záujmových krúžkov – tu ich podporovali aj **tréneri a trénerky**; učiteľka, v jednom prípade priamo **triedna učiteľka** začala aktívne riešiť rodinnú situáciu, bol to **biologický otec** (mama odišla od iného násilného partnera). Viackrát deti uvádzajú, že si boli **navzájom oporou medzi sebou** – či to bola staršia sestra, ktorá deti chránila a šla riešiť problémy s partnerom, alebo aj mladší súrodenec, ktorého má („brat – pomocník“) a pod. Neobvyklou situáciou bolo, že si u jedného dieťaťa boli oporou s deťmi z partnerovho predchádzajúceho vzťahu, deti navzájom zdieľali, čo sa im dialo a deje – aj „si spolu poplakali“. Niekoľkokrát deti spomínali aj pomoc **psychologičiek** - jeden uvádza, že bolo pre neho dôležité, že sa ho psychologička spýtala – vypočula ho a zaujímala sa, či sa chce s otcom stretávať.

Vnímanie matky a ich vzájomný vzťah

Dieťa 1 hovorí o mame s **obdivom**: „Tak, že veľa vydrží toho, že nevzdáva sa.“ a nechce na nej nič zmeniť: „Hmm, nie, myslím si, že je super mama.“ Podobne dieťa 4 mamu obdivuje: „No moja mamina je asi najlepšia na svete. Nevymenila by som ju fakt za inú a nikomu by som ju nedala určite a fakt veľký rešpekt pred ňou lebo čo si vytrpela a fakt ja by som to nedokázala, čo si ona prežila a čím si prešla.“ Veľmi si tiež cení, že znášala bitku, aby chránila deti: „Ona akože je bojovníčka, že vlastne nedá si prejsť s hlavou, povie si svoj názor, stojí si za tým a proste má pravdu, ale proste vtedy to bolo také, že radšej nech to je tak, že to vydrží, radšej to vydrží ako by sme to mali my počúvať a pozeráť na to.“

Deti hovoria aj o zmenách, odkedy sú bez násilného partnera. Dieťa 1 s mamou teraz spolu pozerávajú televíziu, rozprávajú sa, keď „*má mama čas pri malom*“. Myslí na mamu aj v tom, že časom jej bude ešte ľahšie – „*bude kludnejšia*“, keď sa rozvedie. Ako sme spomínali, síce dieťa 2 sa vyjadruje skôr emocionálne úsporne – mamu však doteraz aj fyzicky ochraňuje pred otcom, je rád, keď s ním ide do školy, lebo sa rozprávajú a navyše „*tak si zopakujem po ceste, písomku dajakú alebo čo*.“ A presne vníma, že predtým bola mama „*...nešťastná. Smutná furt*.“ Teraz je šťastnejšia, chodia spolu na dovolenky, skladajú lego, puzzle – zdá sa, že to by robil rád s mamou aj častejšie (ale nepáči sa mu, že na neho kričí, že sa má ísť hneď po škole učiť, čo je však dosť bežná rodinná situácia). Dieťa 3 hovorí, že sa mu na mame „*...Páči sa mi na nej, že vždycky mi dáva lásku... Kупuje mi hračky... Ešte mi... robí... Hraje sa so mnou*.“ Ale hovorí, že ho aj niekedy bije a nadáva mu. V súčasnosti dieťa 4 s mamou sú spokojnejšie, chodia spolu k vode, mama je teraz uvoľnená, chodí von s kamarátkami. Aj na opise mamy v súčasnosti je vidno, ako **jej deti tú zmenu doprajú a vnímajú ju pozorne a pozitívne**.

Deti vo svojich výpovediach **prejavujú o svoju mamu starosť** – napr. že mama má po tých stresoch na tvári vrásky (dieťa 1), že veľa pracuje (dieťa 2), podobne (nižšie v texte) dieťa 8, že mama chodí z práce unavená a prial by jej: „*Aby mamka nemusela stále riešiť s tým otcom tie problémy, ktoré teraz ako má. Proste tie veci, čo sme museli riešiť po tom, ako sme odišli od neho, vtedy čo sa stalo v tú noc...*“

Dieťa 6 nie je celkom spokojná s tým, že ona začala cez školu vybavovať, kam

pôjdu, keď museli narýchlo odísť z bytu (kvôli otcovým dlžobám) a nie mama: „Ja som to vybavovala cez školu a mamka to potom vlastne doriešila... Len to som celý čas hovorila mamke, že ja vždycky musím robiť takéto veci a si hovorím, že prečo to musím robiť ja, keď na to je tu mamka... Napríklad takéto situácie, keď je nejako akože všeobecne, po veci tak väčšinou musím ísť ja... Ako viacej vecí mám lebo ešte keď sme tam vedeli byť, tak sme nosili veci, teda ja som nosila veci, čo najviac sa dalo po kufroch.“ – čiže jej veľmi nevyhovuje byť tou, kto buď prvý alebo dominantne rieši tieto veci, t.j. **mama na ňu nakladá** agendu (alebo **presúva povinnosti**), ktorú by dcéra radšej prenechala mame. Okrem toho je tak trochu nespokojná, že „Alebo napríklad teraz jak (meno súrodenca) chodí do škôlky, tak mama chce aby som ho chodila vyberať aj chodiť poňho, lenže mamka to má istým spôsobom po ceste, ako je to trošku okľuka, ale dá sa to, ale ja to mám na opačnej strane mesta. Už som si zvykla, len dakedy tak som z toho vynervovaná, že chcem aj ja si niečo robiť. A nakoniec ešte ja dostanem zhučanie, že okolo všetkého krútim očami a že nič nerobím a podobne. Ale si myslím, že to veľa rodičov robí. Aspoň ja to teda tak vnímam.“ Súčasne však hovorí, že jej mama dáva voľnosť, ktorú si ale zaslúžila „A tak si myslím, že je to z časti moja, jak by som to povedala, výhra alebo jak ako, že si to zaslúžim, lebo tá dôvera niečo stála.“

Jedno z detí tiež spomína, že mama nebrala vážne, keď ju pred novým partnerom aj so sestrou varovali.

Dieťa 7 o mame hovorí veľmi vrúcne, že **sú ako kamarátky**: „My sme s mamkou ako kamarátky. Ona ma podrží, ona mi pomôže, keď mám ťažké chvíle a tak, a máme taký kamarátsky vzťah, by som povedala“, hovorí, že jej dôveruje: „Hej, hej, hej, možno aj viac ako svojim kamarátom, spolužiakom a rovesníkom, by som povedala.“ a **páči sa jej** na mame - „Povaha... No, ako som povedala, ona je strašne priateľská, kamarátska, ona s každým vychádza alebo aspoň chce vychádzať s každým dobre. A to sa mi na nej najviac páči, že aj moji spolužiaci aj kamaráti ju majú radi, dokonca niektorí jej aj tykajú, ona si s každým sadne. To sa mi na nej páči najviac.“

Na otázku čo by si chcela na nej zmeniť, odpovedá: „Myslím, že nie. Podľa mňa moja mamka je dokonalá, nič by som na nej nemenila fakt ako.“ Pridáva, že mamu **obdivuje, mama ju chráni**, je pre ňu bezpečným miestom, je odvážna. Vo vzťahu

k prežívanému násiliu ešte pridáva, že s mamou spravili chybu: „*Našou chybou, mojou a mamkinou, bolo, že sme boli ticho... Nepovedali sme to nikomu. A keď sa proste mamka išla s modrinou, povedala, že udrela som sa, spadla som. A to je najväčšia chyba, čo môže spraviť niekto.*“ Na druhej strane vysvetľuje, že to bolo: „*Preto, lebo sme sa ho báli, že čo zase bude.*“

Dieťa 8 hovorí o mame podobne: „*Milá ako, starostlivá, sa o mňa stará a ako, neviem jak povedať, ako chráni nás ako... Pomáha nám...*“ Páči sa mu: „*Že mamka ako pred nami nič netají, napríklad ako otec, viacej sa nám venuje a proste neni až taká prísna ako otec alebo tak.*“ a nemenil by na nej nič, len si o ňu robí starosti: „*Na mamke nemám, čo by som akože zmeniť. Nie. Len mamka ako keď chodí z práce, je dosť unavená. Keby som to nejako vedel zmeniť.*“

Stratégie detí v rozhovore

Vo väčšine rozhovorov deti boli ochotné hovoriť a nevyhýbali sa odpovediam. Niektoré predsa len dávali rôznym spôsobom najavo, že nechcú odpovedať či reagovať na otázky, podnety výskumníčov, napr. **zmenili tému** - na otázku, či by sa chcel stretávať s otcom:

D: „*Hm.... Uhm.*“

O: Že by si chcel... Už Ti chýba...

D: *A počuj, ja som... ja som mal kamaráta a on býva... kde trénuje (staršia sestra)*“ (dieťa 3). Zmena témy však môže súvisieť s tým, že dieťa neudrží pozornosť vzhľadom na vek.

Dieťa 5 **prepočul** alebo „**prepočul**“ otázky opakovane a hrá sa napr. s opytovateľkou na schovávačku, ona má mať zakryté oči a on niekam odíde a pod..

Dieťa 5 (5 ročné) odpovedá na otázku, či si pamätá, aké to bolo, keď ešte bývali s otcom:

D: „*Nie. Lebo stratili sa mi v mozgu spomienky, mám mozog. Mozog má v sebe obrázky, čo sa volajú obrázky spomienky.*“

O: Uhm a tebe sa už stratili tie spomienky? Tie obrázky s tatinom?

D: Uhm.

O: Okej. A mamina si na tatina ešte asi pamätá.

D: Ale už sa mi nechce rozprávať ďalej.

O: Už sa ti nechce rozprávať ďalej. Dobre, tak sa budeme o niečom inom rozprávať, dobre?

D: Nechcem už o ničom.“

Deti podľa nás dávali dosť čitateľne vedieť, keď o nejakých témach nechceli hovoriť a predchádzajúcu ukážku by sme mohli označiť ako stratégiu „**nepamätám si**“ („stratili sa mi spomienky“) a keď opytovateľka ešte skúšala, dieťa v tej chvíli odmietlo hovoriť už o čomkoľvek „**nechcem už hovoriť**“.

Opytovateľka v rozhovore dieťaťom 4: „Ako sa vám so mnou rozprávalo ?

D: „No, úžasne. Takže som rada, že som mohla sa zase vyrozprávať niekomu. Takže som rada.

O: A bolo to ťažšie alebo ľahšie ako ste čakali?

D: No, bolo to ľahšie. Som myslela, že sa tu teraz rozplačem alebo niečo, už som mala aj na kraji slzičky hej ale som si povedala, že nebudem plakať, že už je to všetko okej, že už je to všetko preč takže celkom v pohode to prešlo.“

Čo sa týka **emocionálneho prežívania pri rozhovore**, oproti napr. dieťaťu 1, pre ktorého je rozhovor doteraz náročný a je zjavné **citové zaangažovanie** hlavne vo vzťahu k mame a najťažšie v rozhovore pre neho bolo hovoriť: „Tak, o tom, jak sa mamka cítila, a tak.“, dieťa 2 opakovane v rozhovore hovorí, že domáce násilné situácie vnímal: „Tak normálne, ja už som bol na všetko zvyknutý, čo proste bolo doma.“ a „No, ale to ja sa zastrašiť tak ľahko nedám.“

O: „A vyzeráš byť taký, by som povedala, že naozaj, odvážny. V tomto.

D: Ja už som zvyknutý...“

Emocionálne vyjadrenia či prejavy sú v rozhovore s ním prítomné iba výnimočne, „som zvyknutý“ akoby patrilo k tým slovným vyjadreniam, ktorými dáva najavo, že sa **ho to citovo netýka** a „**je silný, nedá sa zastrašiť**“ – podobne aj v závere rozhovoru

hovorí: „Ja už som zvyknutý o tom hovoriť viacej, tak mne už to je jedno“.

No na druhej strane predsa len hovorí o tom, že rozhovor pre neho nebol úplne ľahký:

O: „Hej, mňa by zaujímalo ako sa ti so mnou rozprávalo. Ty si tak tu prišiel nie veľmi ochotne, si nebol veľmi nadšený, že tu musíš byť, tak aké to bolo teraz na konci.“

D: *Tak, už lepšie no.*

O: Dalo sa to nejak. Bolo to ťažšie alebo ľahšie ako si si predstavoval?

D: *No trochu ťažšie.“*

Tento 11 ročný chlapec je súčasne tým, ktorý má asi najviac prejavov agresívneho správania v školskom prostredí.

Zhrnutie

V našom výskume deti svojimi výpoveďami potvrdili, že partnerské násilie v rodine sa ich bytostne týka a v žiadnom prípade nie sú iba jeho svedkami. Hoci v spoločenskom povedomí existuje mylná predstava, že násilie sa deje mimo detí alebo, že je to „len“ partnerské násilie – boli jeho priamymi účastníkmi a účastníčkami. Deti ho vidia, počujú, žijú ho a násilie často s nimi/v nich zostáva, i keď skončí. Sú súčasťou rodinnej štruktúry s pretrvávajúcim týraním, kontrolou, musia sa rozhodovať na „koho strane sú“, vytvárať spojenectvo „proti“ alebo „s“ niekým z rodiny. Aj z týchto dôvodov je opodstatnené zamerať výskum na ich vnímanie a prežívanie a využiť tieto výsledky na pochopenie ich pohľadu a prenos do praxe inštitúcií, ktoré sa stretávajú s ich mamami a s deťmi samotnými.

Ukázalo sa, že deti sú **aktívnymi činiteľmi** v mnohých situáciách násilia – fyzicky bránili svoje mamy či súrodencov, chránili mladších súrodencov pred tým, aby videli a počuli (pokiaľ sa to dá), ako otec/partner napáda ich matku; či sa snažili verbálne ukončiť hádku, odvieť pozornosť násilníka, ukludňovať ho – využívali mnohé komunikačné a behaviorálne spôsobilosti či stratégie.

V niektorých prípadoch deti vyhľadali aktívne pomoc pre rodinu, pomohli so sťahovaním, vybavovaním náhradného ubytovania, chceli vypovedať na polícii o tom, čo zažili, no neboli akceptovaní pre svoj vek; pomáhajú s domácimi povinnosťami či

starostlivosťou o súrodencia a dokonca doteraz ešte stále bránia aj fyzicky svoju mamu, ak ju jej partner napadne.

Rovnako sa však aspoň z času načas snažili pred konfliktami *schovať, uniknúť im aj fyzicky či izolovať sa, nemyslieť na ne, myslieť na to, že to raz skončí a bude lepšie.*

Ako napr. hovoria Øverlien a Hyden (2009, str. 22) ani jeden z príbehov detí z ich kvalitatívneho výskumu nepotvrdzoval, že by nič nespravili - „deti vždy *robia* niečo ako odpoveď na násilie“. Nie je možné ani vhodné deti hodnotiť z normatívneho pohľadu, teda či ich činy – „aktívne“ alebo skôr „únikové, vyhýbavé“ boli „lepšie“ či hodnotnejšie, pretože práve tie aktívnejšie môžu byť pre dieťa život ohrozujúce (samozrejme okrem toho, že dieťa je zraniteľnejšie aj štrukturálne).

Viacere z našich výsledkov sú v súlade s prehľadom výskumov týkajúcich sa detí prežívajúcich násilie z rokov 1995-2008 (Øverlien, 2010) - deti dlhodobo prežívajúce partnerské násilie v domácom prostredí majú zvýšenú úroveň agresie, depresie, hnevu a úzkosti a zvýšené riziko prežívania PTSD. Nielen, že samé môžu byť šikanujúcimi, ale i obeťami šikany v školskom prostredí a častejšie reagujú na konflikty využitím agresie. Najvýraznejším spoločným javom u detí nášho výskumu bolo *prežívanie strachu a úzkosti*, ktoré bolo nielen intenzívne, ale *konštantné* a u niektorých detí *pretrváva* aj po ukončení bezprostredného prežívania násilia v domácom prostredí. Pociťovali *bezmocnosť, obavy, permanentné napätie* z potenciálneho násilia a ohrozenia, *hnev, nedôveru, odsúdenie otca/partnera*, ktorý bol násilný. U dvoch detí sa vyskytli *prejavy agresie* hlavne voči rovesníkom, či naopak jedno z detí bolo *obeťou šikany*. Niektoré z detí mali *somatické prejavy* súvisiace s rodinnou situáciou (vracanie, bolesti hlavy a i.).

Vo vzťahu k svojej mame deti z nášho výskumu hovorili o *obdive*, ktorý voči mame pociťujú za to, čím prešla a že sa dokázala rozísť s partnerom, vnímajú ju ako *silnú, starostlivú, dáva im pocit bezpečia a ochrany*. Okrem toho im boli veľkou oporou či už *starí rodičia z matkinej strany, kamaráti alebo kamarátky, učiteľky, psychologičky, tréneri* – mali podporu jednak zo strany dospelých, či rovesníkov, ktorým sa rozhodli zveriť so svojimi problémami. Faktor pomoci, podpory z užšieho či širšieho sociálneho prostredia je veľmi dôležitý pre vyrovnávanie sa s náročnými situáciami – bolo zjavné, že deti si to uvedomujú a naozaj to oceňujú. Rovnako je

vidno, že deti (niektoré uvádzali svoje postrehy v rozhovoroch) sú starostlivé, citlivé, *vnímavé na to, ako sa mama má* – venovali pozornosť tomu, či je unavená, veľa pracuje a teda zaznamenávali naopak aj to, že *bez násilného partnera je šťastnejšia, uvoľnenejšia, chodí von s kamarátkami* a hlavne trávia spolu s deťmi viac času, mama sa im snaží *vynahradiť* zlé obdobie.

Deti v našom výskume boli zväčša ochotné hovoriť s opytovateľkami (jedno z detí prišlo zrejme presvedčené mamou viac než zo svojej vôle), vedeli reflektovať, ktoré časti či témy rozhovoru boli pre nich emocionálne náročnejšie a ako sa počas rozhovoru cítili (s ohľadom aj na vekové špecifiká). Niektoré z detí rozhovor vyslovene ocenili, že boli vypočuté a brali to aj ako prejav, že niekomu ich problémy nie sú ľahostajné a žiadne z detí nevyslovilo nespokojnosť s priebehom rozhovoru alebo prístupom opytovateľky. Pokiaľ nechceli o nejakej téme hovoriť, využívali viaceré naratívne (odklon od témy, odmietnutie hovoriť a i.) či behaviorálne (napr. hra) stratégie, aby to dali najavo. Predpokladáme tak, že obsah, forma rozhovorov aj vďaka spôsobilostiam výskumníčov/opytovateľiek a celkovej príprave, ktorá rozhovorom predchádzala, neprichádzalo k retraumatizácii detí.

Z POHĽADU ŽIEN

Účastníčky nášho výskumu zažili zo strany svojich partnerov a manželov rôzne formy násilia. Päť žien zažilo **fyzické útoky**, pričom u dvoch z nich následky pretrvávajú dodnes (problémy s chrbticou, vybité zuby, jazvy). Tri ženy zažili aj **sexuálne násilie**. Štyria partneri páchali na svojich rodinách **ekonomické násilie**, napríklad neprispievali na chod domácnosti alebo v oveľa nižšej miere ako ich partnerky, v niektorých prípadoch navyše využívali peniaze žien pre svoje vlastné potreby, spôsobili dlhy, o ktorých partnerka nevedela a neskôr ich musela splácať a podobne. V dvoch prípadoch muži ženy, v jednom prípade dokonca aj dieťa a širšiu rodinu, **prenasledovali**, či už fyzicky (prenasledovanie autom; kontrola, kam žena chodí), telefonicky alebo cez sociálne siete (rôzne vyhrážky, šikanovanie). Všetky účastníčky výskumu zažili **psychické násilie** napríklad vo forme nadávok, osočovania, ponižovania, vyžadovania poslušnosti, extrémneho poriadku, psychickej manipulácie,

bráneniu v spánku, vyhrázaním sa alebo aj dočasným odobratím detí. Násilníci ďalej partnerky **sociálne izolovali**, bránili im v kontaktoch s priateľkami a okolím, v dvoch prípadoch nedovolili žene ani deťom byť v styku so starými rodičmi. Dve ženy museli ako následok násilia **opustiť svoje domovy** a momentálne bývajú v utajenom bývaní, jedna zo žien kvôli prenasledovaniu a agresívnym vyhrážkam bola nútená zmeniť prácu.

Matka zažívajúca partnerské násilie

Ženy sa v násilnom partnerskom vzťahu snažili rôznymi spôsobmi chrániť. Jedna z účastníčok výskumu nenahlásila trvalý pobyt manželovi vo svojom byte, ďalšia si nechala zveriť syna do svojej opatery, iná zase upustila od svojho sna mať ďalšie dieťa. Ženy sa tiež všemožne usilovali chrániť svoje deti pred násilím a **vytvárali si spoločné stratégie**, ako mu zabrániť: „[Syn] nerád sa s ním učil, samozrejme, lebo začal kričať a také veci, hej, keď, samozrejme, keď trošku mal vypité alebo jemu sa nepáčilo, tak väčšinou ja som sa učila, ja som chránila malého, aby tam k tomu nedošlo, že by... On sa s ním vtedy chcel, chcel sa zapojiť do učenia, no ale tak my dvaja sme držali spolu.” (žena 2) Iná komunikačná partnerka popisovala „tiché hry” s deťmi, aby nedochádzalo ku konfliktom: „My sme boli spolu tak, že sme boli zavreté v tej detskej izbe. A oni sa hrali, že sú kaderničky a ma česali. Tak poďte, budete ma česať. A ja som bola vďačná za to, že on vtedy nekričal na nich. Hej, dievčatá nerobili hluk, nebúchali, nehrali sa s loptou, lebo jemu toto prekážalo alebo mali ten detský riad a toto mu vadilo. A také veci. Oni sa hrali so mnou. Že ja som bola bábika a oni sa hrali.” (žena 4).

Podobne, **ženy sa snažili zabrániť, aby deti videli páchanie násilia**: „Chcela som ich uchrániť od toho, aby to vnímali, vedeli, aby videli čo so mnou robí, aby to, aj keď nie vždy sa to dalo bohužiaľ, ale snažila som sa ich ochrániť pred tým. Toto bolo pre mňa najťažšie” (žena 4), ich psychické reakcie naň: „Keby som mohla, ľahne a týždeň spím, len sa to nedalo. Ja som musela ďalej, ďalej, ďalej fungovať ako... Nesmela som plakať, lebo veľmi to zle znášal môj starší syn, keď ma videl, že plačem alebo čosi, som aj zabudla povedať, lebo už som aj zabudla mnohé veci. Takže nesmela som plakať doma, nič, držať sa, že je všetko už v poriadku, pritom vo mne... ten strach.” (žena 1), prípadne **sa snažili o udržanie pozitívneho obrazu otca**: „Akože

tá chyba je, že ako matka som sa snažila, aby oni nevideli tú pravú tvár svojho otca, že proste... Je to ich otec, ich lúbi aj všetko, ja som im to proste aj vravela aj všetko, tak oni to brali." (žena 6). Ako je vidieť, pre matky zažívajúce násilie **zostávajú ich deti stredobodom pozornosti a snažia sa obhajovať ich záujmy a minimalizovať ich vystavenie voči násiliu, či už priamemu alebo násiliu na ich matke.**

Vo viacerých rozhovoroch zaznelo, že **deti boli hlavným motivačným faktorom**, pre ktorý ženy z násilného vzťahu odišli. Jedna z účastníčok výskumu to pomenovala nasledovne: „Čiže som si povedala, že keď sa rozídem s manželom, že im dám aspoň šancu na iný, normálny život. A takto im, čím dlhšie to bude trvať, tým viacej im ju zoberiem.“ (žena 6)

Napriek tomu, **ženy pociťujú voči deťom výčitky**, že dovolili, aby zažili násilie: „Najťažšie to, že som si uvedomovala, že... Lebo ja som ako dieťa bola svedkom toho, ako ubližoval muž mojej mame, jej manžel, nebol to môj otec, bol to otcim, nevlastný otec. Takže ja som vedela, že čo to je, preto som ja nechcela, aby moje deti niečo také zažívali. Pri svojom otcovi to nezažívali, takže toto bolo pre mňa strašné. Žiť ako matka s tým pocitom, že preboha, do čoho som tie deti ja dostala, keď pri svojom vlastnom otcovi to nemuseli zažívať a proste ja som im teraz dovliekla, fakt, ako to moja dcéra povedala výstižne, že: „Koho si nám to doniesla do bytu?“ Že... takéhoto človeka, ktorý ničil mňa.“ (žena 1)

Na strane druhej, **deti sú často pre svoje mamy oporou** v súčasnosti, ale aj počas násilného vzťahu tak, ako už bolo popísané v častiach venujúcich sa deťom. Snažili sa mamy brániť pred násilím, či utešovať ich, keď sa boli smutné.

Ženy sa po odchode od násilníka snažia v prvom rade **vytvoriť bezpečný priestor pre svoje deti**: „Pre mňa bolo na prvom mieste teda dôležité zabezpečiť bezpečný domov pre chlapcov. A nie sa vrátiť do novostavby. To už tie veci idú bokom, hej, že finančne... Ale vtedy to bolo... zabezpečiť bezpečné miesto pre chlapcov a pre mňa.“ (žena 4), vytvoriť im **priaznivé psychické prostredie**: „Robím, čo len môžem, aby som... Hlavne zo začiatku, deti preklikla nejak mentálne na nejaké iné... iné myšlienky. Sme sa snažili veľa chodiť na... Sme chodili na kúpalisko, kade tade, všetko možné sme robili, zmrzliny, kadejaké svoje sme mali rituály, aby sme... Aby sme jednoducho nejak fungovali. V nejakom dennom režime.“ (žena 4) alebo „Ale v podstate som jej vytvárala svet, kde sa cítila dobre a slobodne. Že mala

*povinnosti, to všetko, čo, škola, ale mala ten svoj svet, aj tie... Dajme tomu som ich zobrala vonku, na chatu do prírody, že... mohla byť... A pravidelne, že ten, tá... Naraz bolo ružovo, doma nebolo dusno.“ (žena 6) Ďalej sa **snažia vynahradiť** deťom to, čo museli prežiť, formou rôznych spoločných činností a aktivít, ktoré predtým, napríklad z dôvodu kontroly násilníka, robiť nemohli.*

Vzťah matka – dieťa po odchode z násilného vzťahu

Všetky ženy udávali **zlepšenie vzťahov s deťmi, ale aj súrodeneckých vzťahov** po odchode od násilníka. U viacerých detí vymizli traumatické symptómy (vracanie, pomočovanie sa), u iných bolo treba psychologickú pomoc, aby sa s následkami vyrovnali (mutizmus, sebapoškodzovanie). Matky tiež udávali posilnenie vzťahov s deťmi, napríklad:

O: „Čiže ten vzťah je rovnaký. Celý ten čas. Na to narážate, že tie udalosti ho skôr posilňovali?

Ž: Áno. A veľmi silné puto medzi nami troma je. Naozaj.“ (žena 4)

Aj v prípadoch, že odchod od násilníka spôsobil rodine výrazné ekonomické problémy, rodina sa spoločne snaží ich zvládať a vyrovnáť sa s nimi: „Pre každého je to ťažké, lebo prísť, vlastne zo dňa na deň prísť o všetko, potom vlastne prišlo, bolo to obdobie, kedy som mala ja narodeniny, on [syn] mal narodeniny, dcéra, a boli Vianoce, ktoré sme nemali. Lebo už sme nemali mať ako. S dcérou sme mu vytvorili to, že aby on mal, ako najmladší, čiže... Maličký, aby to tak nepocíťoval, aj tie Vianoce mu vytvoriť tak, že by mal pocít, že sú tie Vianoce.“ (žena 6)

V troch prípadoch sa **vzťah matiek s niektorým z ich detí v dôsledku prežitého násillia zhoršil**. Väčšinou v týchto prípadoch došlo aj k **zhoršeniu vzťahov medzi súrodencami, prípadne bol tento vzťah narušený už počas násilného vzťahu**, keďže násilný otec robil medzi nimi rozdiely. Niektoré deti reagovali na násillie v rodine tým, že prenášali svoj hnev na matku: „Mala som s ňou aj problém, som s nimi obidvomi chodila aj k psychologičke, lebo (dcéra) po tom, ako ho hneď zavrel, som to pochopila z toho, čo sme sa rozprávali s psychologičkou, že to, že on ma bil, (dcéra) si vybijala na mne zlosť. Útočila na mňa, lebo som sa ako ja nevedela brániť.

Tak si vybijala zlosť na mne. Ale aspoň to dostala zo seba.” (žena 4), obviňovali ju z toho, že ho spôsobuje: „A vlastne ona [dcéra] dospela v určitom štádiu do stavu, kedy to dávala mne na vinu, za vinu, že keby ja som sa správala inak, tak oco by sa správal, lebo: „Ty doňho rýpeš, alebo mu nedovolíš to a to“, alebo to, že keď aj zažila tú hádku, ona to brala, že som ja vinná.” (žena 6) alebo, že násilie matka vôbec dopustila: „...ale [dcéra] odišla tam aj na to, že sa pokazili naše vzťahy, práve v úvodzovkách vďaka tomu, čo sa odohralo s tým mojím novým partnerom... Aj vďaka tomu, čo sa potom neskôr o ňom dozvedela... a... a... Ona mi to nevie odpustiť, ako keby, tým, že je v puberte, že som takú vec urobila, vyslovene mi povedala, že: „Preboha, mama, koho si si to dovedla domov?“ Takže... ee... Ako rozprávame sa aj všetko, ale odišla kvôli tomu preč.” (žena 1) So žiadnymi z týchto detí sme však rozhovor nerobili, takže nemáme ich spätnú väzbu.

V niektorých prípadoch ženy pociťovali **výchovné problémy** so svojimi deťmi, ktoré sa dajú pripísať na úkor násilia, ktoré deti museli zažiť. Patrí k nim **zvýšená agresivita** u detí, ktorá sa môže prejavovať voči matke, ale aj v kolektíve iných detí. Agresivita sa tiež prejavovala aj v niektorých rozhovoroch, ktoré sme robili s deťmi. S agresivitou bol spojený aj problém vnímania zla dieťaťom: *„Že dieťa, viac menej čierne farby kreslil, tmavé, machule a škaredé veci, hej. Drakula, zabijaci a všetko len zlé, zlé, zlé. Napríklad Lolek a Bolek, tam niečo zlé spravia a on to vyzdvihne, že to si zapamätá. Tie dobré veci ho nezaujímajú. To má dodneska. To aj v škôlke riešia. Napríklad majú rozprávku, čítajú knižku a musia povedať obsah, (syn) prvý povie všetko zlé, čo sa tam udialo... Zažil to zlé a si myslí, že to tak má byť a že aj on bude zlý. On doslovne povie, že chce byť zlý. Že jemu sa to páči.” (žena 5)*

Podobne v niektorých prípadoch fakt, že žena prežívala násilie zo strany partnera **znižil u dieťaťa jej výchovnú autoritu**: *„Neberie ma vôbec vážne, niekedy, keď jej radím v nejakých veciach alebo tak, a... Čiže toto mi aj bývalý manžel hovoril, že musím na tom nejako pracovať, lebo že v tomto je to veľmi zlé. A že mňa vôbec nerešpektuje, robí si srandu niekedy, ale zase na druhej strane normálne so mnou rozpráva, sme spolu v kontakte, aj si telefonujeme, aj cez skype aj všetko, len viem, že niekde to tam v nej je.” (žena 1) Matky, ktoré zažili partnerské násilie, tak niekedy musia čeliť nielen zhoršeniu životných podmienok po odchode od partnera, ťarche starostlivosti o deti, ale aj sanovať následky násilia, ktoré deti zažili.*

Matky v rozhovoroch popisovali podobné následky násilia na deťoch ako ich deti (*strach, stres, šikana, problémy vo vzťahoch detí a pod.*). Poukazovali však aj na vážnejšie problémy, pre ktoré boli nútené vyhľadať s deťmi psychologickú pomoc (*sebapoškodzovanie, dočasný mutizmus v následku šoku, agresivita*). Matky si tiež všimli, že ich deti trpia *nižším sebedomím* a vo viacerých rozhovoroch mali pocit, že ich dieťa v dôsledku prežitého vníma veci inak ako jeho rovesníci a rýchlejšie vyspelo.

Ženy tiež popisovali príklady, v ktorých **dieťa vystupovalo ako aktívny činiteľ**, či už to bolo v **priamej situácii násilia** (snaha o fyzickú obranu matky, prípadne ochrana mladších súrodencov), **pri riešení odchodu** (zalarmovanie príbuzných, ktorí ich odviezli od násilníka, pomoc pri vybavení krízového ubytovania) alebo **po odchode z násilného vzťahu** (snaha utešiť mamu, keď má dieťa pocit, že je nešťastná alebo smutná), **pomoc so starostlivosťou o mladších súrodencov, či chuť pomstiť sa otcovi** za to, čo robil mame u malých detí, u ktorých je reálna možnosť aktívne zasiahnuť minimálna.

Väčšina matiek, s ktorými sme sa rozprávali, sa snažila s deťmi o vzniknutej situácii a násilí otvorene komunikovať primerane ich veku: „*No tak on to nebral zle, lebo videl, že to nejde dokopy, že stále som mu vysvetľovala, že taťo je na mamku zlý, tak ako nemôžeme byť ako rodina bo on chcel, ale nebral to zle.*” (žena 2) alebo: „*Ale so staršou dcérou postupne sme sa o všetkom bavili. To znamená, nikdy som im netajila, že idem na súd alebo za otcom. Nikdy som nehovorila na neho škaredo, hej, že, to znamená a váš otec je taký alebo taký, nie. Len som povedala, že prosto máme nejaký problém a ja to musím ísť vyriešiť, ale musím ísť, aby ste o tom vedeli, hej. Ale nikdy som im to netajila... S dievčatami vždycky sme si otvorene všetko rozprávali. To znamená, že vždy vedeli, čo prežívam a vlastne aj keď som... v podstate otvorene o všetkom sme sa bavili.*” (žena 3) V jednom prípade komunikácia prebiehala na základe metódy, ktorú vyvinuli v poradenskom centre pre uľahčenie komunikácie o násilí medzi matkami a deťmi. Aj deti, najmä tie staršie, v rozhovoroch situáciu adekvátne reflektovali, neobviňovali matku, skôr ju obdivovali pre jej silu všetko zvládať. Otvorená komunikácia určite prispela k zlepšeniu vzájomných vzťahov.

Vzťah dieťa – otec

Deti matiek, s ktorými sme robili rozhovory, boli v kontakte so svojim biologickým otcom len v piatich prípadoch. V dvoch prípadoch išlo o **sporadický kontakt iniciovaný otcom** po tom, čo nebol s deťmi niekoľko rokov v kontakte (v jednom prípade bol obnovený kontakt spojený s opätovným násilím). Dve deti sa s **otcom stretávali pravidelne** – jedno dieťa bolo striedavo v starostlivosti matky a otca, ďalšie dieťa bolo v kontakte s otcom cez víkendy na základe súdom nariadeného styku. V poslednom prípade súd ešte nerozhodol o úprave styku a otec striedavo prejavoval záujem o dieťa, avšak nie vždy dodržiaval dohodnuté termíny, čo dieťa vnímalo negatívne.

Len v jednom z týchto prípadov pokladala matka kontakt dieťaťa s otcom za bezproblémový, hoci neskôr v rozhovore spomenula, že sa dieťa niekedy s otcom nechce stretnúť a žiada mamu, aby „niečo vymyslela“. Problémy s pobytom u otca spomínali v rozhovoroch aj samotné deti (pozri vyššie). Ženy, ktoré zažili partnerské násilie, sú tak často stavané do situácie, v ktorej musia umožniť dieťaťu styk s otcom, no na strane druhej sa snažia chrániť ich záujem (a spoločnosť to od matiek očakáva). V tejto situácii sa ženy snažia spraviť všetko preto, aby bol kontakt s otcom pre deti pokiaľ možno menej ťažký: *„Snažím sa ich podporiť, že jednoducho musia to vydržať, musia to zvládnuť. Snažím sa im ten pobyt u neho spríjemniť, že im dám, ja neviem, nejaké veci, šarkana, hokejku, hlúposti, aby jednoducho som ich nejak, vedela nejak... Nejak im to odľahčiť.“* (žena 4)

Túto dilemu žien neľahčuje ani fakt, že kontakt s deťmi vo viacerých prípadoch slúži násilníkom na **ďalšie páchanie násilia**: *„No tak väčšinou, keď ho má pri sebe, tak také telefonáty sú také nepríjemné a také potom... Ale syn samozrejme o ničom nevie.“* (žena 2) (Syn v rozhovoroch telefonáty spomínal a spomenul tiež násilný incident medzi otcom a mamou po odchode alebo vyhrážanie sa otca matkiným príbuzným). Aj ďalšia účastníčka výskumu popisovala podobnú situáciu: *„Vlastne aj to, čo mi robil, to, za čo je už aj odsúdený, len ešte to nie je právoplatné, lebo sa chce odvolať, a tak ďalej, tak celé to sa pokúša akoby zastrieť tým, že on sa domáhal stretnutia so synom. Aj keď ja dobre viem, že oňho záujem nemal, pretože ubehol skoro rok a keby tak veľmi sa chcel s ním stretnúť, tak robí nejaké iné kroky,*

právne, kadejaké, dalo sa, no ale zase je tam problém, pretože je to malé dieťa, a všade, aj na úradoch, aj všade, mi bolo povedané, že jedine v mojej prítomnosti by sa mohol s ním stretávať... Ehm... On robil problémy, nikdy mu nevyhovoval čas, a miesto, a... Skrátka robil mi také schválnosti, chodil ma udávať po polícii a všade, že ja mu bránim v styku s dieťaťom. Také naschvály a vyslovene šikanovanie, že som musela ja potom tam chodiť to vysvetľovať, že žiadny prečin som nespáchala, lebo ešte upravené to nie je, a... Skrátka hrozné, také stresové situácie nám vyvolával iba.”
(žena 1)

Matky, ktoré zažili partnerské násilie, tiež popisovali, že **deti stratili dôveru k otcovi**, boja sa ho a v niektorých prípadoch s ním nechcú byť. V rozhovoroch s deťmi zaznievalo podobné vnímanie otca. V prípadoch partnerského násilia sa matka často stáva jediným bezpečným rodičom, na ktoré sa deti naviažu. Dve z účastníčok výskumu túto situáciu popisovali takto:

„Je to cítiť na tom, aj keď už prišiel, že sa stretli, on... Malý potrebuje to, aby som ja bola blízko, aby... Už keď aj, keď som povedala, že, na stanici, že ja si len odbehnem na WC, tak nie, musel ísť so mnou, lebo mal z toho stavy, že nemôže zostať len sám s otcom.” (žena 6)

„No, chlapci, jak vyslovene kuriatka, keby... Aj sa mi raz stalo, že sme v kníhkupectve, sme sa náhodou stretli, a jednoducho ako kuriatka keby som len kryla, tak sa mi schovali úplne niekde pod pazuchu, pod krídla, len aby... Ako bola to veľmi ťažká situácia, pretože aj ten starší sa ma vlastne snažil brániť a vtedy ho aj svokor zhodil na zem... v tom... našom dome... Sú na mňa úplne naviazaní.” (žena 4)

Matka sa pre deti, ktoré zažili partnerské násilie vo vzťahu rodičov, stáva symbolickým bezpečným priestorom, zatiaľ čo otec je v mnohých prípadoch nečitateľný – na jednej strane dáva dieťaťu signál, že s ním chce byť a má o neho záujem, no na strane druhej sú s otcom spojené situácie ohrozenia a strachu.

Zhrnutie

Matky zažívajúce partnerské násilie sa napriek veľmi zložitej situácii, ktorú život v násilnom partnerstve prináša, snažia svoje deti pred ním chrániť, vytvárajú si

rôzne stratégie ako to dosiahnuť a mnohé sa v daných situáciách ukázali ako úspešné z krátkodobého, ale niektoré aj z dlhodobého hľadiska. Ako poukazuje Lapierre (2010), matky čeliace partnerskému násiliu sa napriek všetkému usilujú o pozitívne rodičovstvo a ochrana detí zostáva pre nich prioritou. Napriek všeobecnému názoru, že je v najlepšom záujme detí, aby žena z násilného vzťahu odišla, aj v prípadoch, keď tak ženy z rôznych dôvodov nemôžu urobiť, vytvárajú rôzne stratégie, ako deti pred ním ochrániť. Je mylné so samozrejmosťou predpokladať, že takéto matky dobrovoľne vystavujú svoje deti násiliu a obviňovať ich z toho. Ako sme ukázali, ženy samotné trpia výčitkami voči deťom za to, čo museli prežiť. Naopak, inštitúcie by sa mali usilovať identifikovať pozitívne aspekty rodičovstva a stavať na nich v ďalšej intervencii.

Aj po odchode z násilného vzťahu sa matky so skúsenosťou s partnerským násilím ocitajú v zložitej situácii. Na jednej strane sa musia vyrovnávať s vlastnými traumami, psychickými (niekedy aj fyzickými) následkami násilia, ktoré prežili. Na strane druhej, sú pre svoje deti hlavnou oporou a musia im pomôcť zvládnuť ich traumy a problémy. V mnohých prípadoch je táto situácia ešte skomplikovaná tým, že sa rodina po odchode od násilníka ocitne v ekonomickej núdzi, bez stabilného bývania najmä vtedy, ak ženy s deťmi nemajú dostatočnú oporu vo svojom okolí. Matky sa napriek tomu so všetkých síl snažia deťom vytvoriť bezpečné a zdravé prostredie, vynahradiť im prežité násilie a minimalizovať škody, ktoré mohlo na deťoch spôsobiť. Styk s otcom (páchatelom násilia) sa v prípadoch, ktoré sme skúmali, ukázal ako záťažový jednak pre deti samotné, ktoré stratili dôveru v otca, či pociťujú v jeho prítomnosti strach a jednak pre ženy, keďže v niektorých prípadoch slúžil styk s dieťaťom ako zámienka na pokračovanie násilia, ďalšie prenasledovanie či kontrolu. V ďalších prípadoch otcovia nejavili záujem o následný kontakt s deťmi, prípadne bol kontakt sporadický. Hoci v našom výskume ide o pomerne malý počet detí, výsledky podporujú závery viacerých zahraničných štúdií zameriavajúcich sa na násilných otcov a ich vzťah s deťmi. Podľa nich sú páchatelia partnerského násilia málo angažovanými otcami zameranými viac na seba než na potreby detí so sklonom k autoritatívnej výchove, čo môže spolu s faktom, že otec bol pre deti zdrojom strachu a straty pocitu bezpečia vplývať na ich ochotu zostať s ním v kontakte (Bancroft a kol., 2012, Cater a Sjögren, 2016).

Vo viacerých prípadoch účastníčky nášho výskumu vyjadrovali obavy z dlhodobých následkov násilia na deťoch, napríklad vo forme narušených vzťahov s okolím, dôvery v ľudí, nízkeho sebavedomia alebo preberania agresívnych vzorcov správania. K stratégiám, ktoré matky volia, aby ich zredukovali, patrí napríklad otvorená komunikácia o násilí a situácii, ktorú spôsobilo, snaha, aby si dieťa urobilo vlastný názor na ňu, vytváranie bezpečnej a pozitívnej atmosféry v novej domácnosti, ochrana detí pred negatívnym vplyvom násilníka (snaha o limitovanie kontaktu, spríjemnenie pobytu u otca na diaľku a pod.), podpora detí v ich záujmoch, ochota pracovať s výchovnými ťažkosťami, ktoré vznikli ako dôsledok násilia. Tu je však dôležité pripomenúť, že všetky účastníčky nášho výskumu prešli poradenským procesom v nejakom zariadení zameranom na pomoc ženám zažívajúcim partnerské násilie, s čím súvisí aj miera reflexie, ktorú prejavovali voči problémom svojich detí, či vnímaní vlastných výchovných ťažkostí. Viaceré zo žien priamo poukazovali na to, že im psychologická pomoc, ktorej sa im dostalo, pomohla pochopiť správanie svojich detí a hľadať adekvátne výchovné stratégie. Je preto dôležité, aby sa pomoc ženám, ktoré zažili násilie sústredila nielen na sociálno-právnu, ekonomickú a psychologickú pomoc počas prežívania násilia a po ňom, ale aj na vzťahy s deťmi a ich výchovu. V ideálnom prípade by to malo byť spojené s psychologickou prácou aj s dieťaťom. Na strane druhej, ženy vnímali svoje deti ako oporu v psychických a v niektorých prípadoch aj praktických aspektoch, čo naznačuje, že deti majú kapacitu prispievať k budovaniu vzájomného vzťahu.

MEDZERY V SYSTÉME

Napriek tomu, že primárnym cieľom výskumu neboli intervencie zo strany inštitúcií pomáhajúcich ženám zažívajúcim násilie, vzhľadom k tomu, že v rozhovoroch sa objavili viaceré nedostatky v poskytovanej pomoci, rozhodli sme sa poukázať na tie najdôležitejšie. Ženy, ktoré zažili partnerské násilie, by mali mať k dispozícii systémovú pomoc, nielen zo strany mimovládnych organizácií, ale aj verejných inštitúcií, ktoré by sa mali podieľať na riešení ich problémov. Účastníčky nášho rozhovoru mali s inštitúciami rôzne skúsenosti. Pozitívne skúsenosti sa týkali

najmä psychologickej a psychiatrickej pomoci a Centra právnej pomoci. V jednom prípade sa matke dostalo pomoci v škôlke pri riešení výchovných problémov dieťaťa, v inom žena pozitívne hodnotila postup súdu pri riešení styku otca s dieťaťom. Všetky účastníčky rozhovoru kladne hodnotili aj služby mimovládnych organizácií. V tejto časti sa však chceme primárne zamerať na problémy, ktoré sa v rozhovoroch objavili a na existujúce medzery v systéme.

Skúsenosti žien s políciou boli rôznorodé. Niektoré boli s postupom polície spokojné, viaceré sa však sťažovali, že polícia prípad **neriešila dostatočne** (napríklad násilný incident bol vyhodnotený len ako priestupok napriek tomu, že žena musela pre zdravotné ťažkosti vyhľadať lekársku pomoc). Ženy sa tiež sťažovali, že **polícia neriešila menej závažné incidenty**: „A odhliadnuc od toho, že už sa niekam aj obrátite, aby vám pomohli, tak vás zabijú takým štýlom, že si poviete: a má to zmysel? Viete, ja, teraz napríklad, už z toho pohľadu, čo sa deje teraz, viete koľkokrát som ja dni a noci preplakala kvôli tomu, že veľmi hrubým spôsobom nadával, urážal, vyhrážal sa a všetci vás odbijú s tým: tak kým vám dačo nespraví. Dokedy? ...A ja hovorím, ale šak on mi už spravil. Niekoľkokrát a vtedy som mala lekárske správy. On mi, ťažko je im vysvetliť, že naozaj už raz pre to súdený bol a teraz ako keby bezúhonný človek. On vôbec naozaj, fakt si nevedia predstaviť aká je jeho agresivita, aké je jeho zmýšľanie. Preto ja viem, aké je jeho zmýšľanie, ja viem, že je schopný.“ (žena 3)

Polícia tiež nie vždy bola ochotná **spísať zápis**. Našťastie, v tomto prípade bola žena poučená o svojich právach a trvala na tom: „Lebo tá kamoška z SBS-ky mi hovorila, že: „Všetko choď hlásiť, všetko povedz, nech je zápis, trvaj na tom,“ tak som bola že, obťažuje ma SMS správami, aj z iných čísel a všetko toto, nechceli ani zapísať najprv, pri okienku ma už odbíjali, ale ja hovorím, že: „Ja neodídem odtiaľto, kým so mnou nespíšete.“, a potom mi to veľmi pomohlo neskôr, lebo potom keď som dávala už... eh... trestné oznámenie, tak som dala na prokuratúru rovno... a... vtedy mi veľmi tie výpovede práveže pomohli. Že to nebolo len také, že jednorazovo som si čosi vymyslela a prišla povedať, ale naozaj že bola som tam hlásiť toto.“ (žena 1).

Iná účastníčka výskumu sa sťažovala na to, že oznámenie o prepustení násilníka z väzby dostala až niekoľko dní potom, čo už bol na slobode, ďalšia zase nebola informovaná o výsluchu svojho dieťaťa na polícii.

Pokiaľ ide o **súdy**, ženy sa sťažovali predovšetkým na trvanie súdneho procesu (čo v prípade majetkového vyrovnania, stanovenia výživného alebo úpravy styku dieťaťa s otcom spôsobuje rodine ďalšie problémy) a faktu, že na súde musia byť konfrontované s násilníkom, čo na ne vo viacerých prípadoch pôsobí traumaticky. V jednom prípade sa stalo, že sudkyňa na pojednávaní prezradila pobyt rodiny v utajenom bývaní.

Z obsahových vecí sa sťažnosti žien týkali najmä **úpravy styku s otcom**, prípadne dosiahnutie jeho zákazu a riešenie problému výživného. V prípade úpravy styku sa v jednom prípade súd spoliehal na to, že násilný otec sa styku nebude dožadovať, pretože býva v inom meste a kontakt s dieťaťom by bol preňho finančne náročný. Otázkou však je, čo sa stane, ak otec bude konať inak. V ďalšom prípade súd síce upravil zákaz styku muža k manželke, ale nie k ich dieťaťu v batolivom veku, čo muž využíval na pokračovanie prenasledovania manželky s odôvodnením, že chce byť v kontakte s dieťaťom. Aj v prípade, že súd nariadi kontakt s otcom pod dozorom, matke nebol dostatočne vysvetlený postup, ako by mal tento kontakt prebiehať. Pre ženy je takisto zložitá dosiahnuť zákaz styku alebo zverenie do starostlivosti, keď násilný otec platí výživné, hoci v minimálnej čiastke alebo sporadicky.

Platenie výživného bolo najčastejším problémom, na ktorý sa ženy sťažovali. Otcovia platili menej ako bolo súdom nariadené, platili sporadicky alebo neplatili vôbec. Systémové riešenie formou náhradného výživného sa ukazuje ako málo efektívne, keďže v niektorých prípadoch ženy naň nemali nárok, lebo muž vždy pred konaním o neplatení výživného všetko zaplatil. Následne však opätovne na deti neprispieval. Platenie výživného sa tak pre násilníkov môže stať ďalším nástrojom, ako žene komplikovať život a ako dosiahnuť kontakt s dieťaťom aj v prípade, že je pre dieťa traumatizujúci.

Dve zo žien mali negatívne skúsenosti so **znalcami v odbore psychológie**. V jednom prípade došlo u znalca ku konfrontácii ženy a dieťaťa s otcom, na ktorú neboli vopred pripravení, čo viedlo k ďalšej traumatizácii ich oboch. V druhom prípade znalec tlačil na deti, aby sa s otcom stretávali (v rozhovore potvrdilo aj dieťa). Pokiaľ ide o **psychologickú pomoc z verejných inštitúcií**, ženy uvádzali pozitívne aj negatívne skúsenosti. K tým negatívnym patrilo napríklad to, že v prípade, keď vyhľadali psychologickú pomoc kvôli problémom dieťaťa, psychologička

mala snahu pracovať s celou rodinou aj napriek tomu, že v rodine zjavne dochádzalo k násiliu. V rozhovoroch sa spomínala aj situácia, v ktorej sa psychologická pomoc obmedzila na aktuálny problém dieťaťa, ktorý sa čiastočne vyriešil počas niekoľkých sedení, ale nevenovala sa hlbším problémom, ktoré ho spôsobili, teda partnerskému násiliu v rodine.

Ženy tiež boli nespokojné s prácou **Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny**. Viaceré z nich sa stretli s odmietavým prístupom úradníčok. Chýba tiež prepojenie medzi jednotlivými úradmi v rôznych okresoch, keďže niektoré ženy sa v dôsledku násilia musia presťahovať, avšak niektoré problémy sa dajú riešiť len v mieste ich trvalého bydliska. V prípade, ak by jednotlivé úrady medzi sebou komunikovali, takýmto rodinám by to výrazne zjednodušilo život a uľahčilo už aj tak zložitú ekonomickú situáciu. Jedna z účastníčok rozhovoru sa tiež sťažovala na to, že v prípade, že sa rodina ocitne vo finančnej núdzi, sú možnosti úradov práce ako jej pomôcť veľmi obmedzené a namiesto pomoci sa úrady vyhrážali odobratím detí a kontrolami: *„Ale to, keď poviete, že nemáte čo deťom dať jesť a vôbec nebudete mať dať, keď vy z tých peňazí, čo máte, máte zaplatiť tie ich kolky a to všetko, tak to vám povedia, že vám tie deti zoberú.“* (žena 6)

Veľkou medzerou v systéme je **obdobie separácie**, teda čas od odchodu od násilného manžela do rozvodu. V tomto období sú možnosti získania sociálnych dávok výrazne obmedzené, keďže mnohé z nich sú závislé od rodinného príjmu, do ktorého sa stále zarátava aj manželov príjem napriek tomu, že žena s deťmi s ním nežije a muž rodine ničím neprispieva:

Ž: *„Alebo tým, že nemôžem si vybaviť na úrade práce ani dávky, ani to, že dajme tomu by mali obedy zadarmo v škôlke, alebo za to, lebo ja to nemôžem nič, lebo... Stále som manželka a on má príjem. A na to sa štát nepozerala, že keď my spolu nežijeme...“*

O: Že riešite krízovú situáciu v podstate.

Ž: *Že riešim krízovú situáciu, ale mne nikto nedá vtedy peniaze, ani mi... Ja nemám nárok na sociálne dávky, na nič, lebo on má príjem.*

O: Chápem.

Ž: *Tomu celkovo nerozumiem, keď nežijeme v jednej domácnosti ani nič, povedať*

vám: „Musíte to prv dať na súd, musíte toto...“, a to všetko, teraz je to už štvrtý mesiac. A ja nemám nič.” (žena 6)

Ďalším dôležitým problémom je **nedostatok krízového a sociálneho bývania**. Núdzové bývanie je poskytované len na obmedzený čas a kapacity bezpečných ženských domov sú limitované. Aj v prípade, že sa rodine podarí umiestniť sa do takéhoto zariadenia, ide stále o dočasné riešenie. Za čas pobytu v ňom si však žena aj deti vytvoria sociálne väzby, deti chodia do škôl a škôlok, prípadne sa žene podarí zamestnať sa. Ich možnosť získať sociálne bývanie je však obmedzená pravidlami jednotlivých miest, obcí a mestských častí, ktoré takéto bývanie udeľujú len na základe trvalého pobytu, ktorý je však pre ženy žijúce v ubytovacích zariadeniach nedostupný. Šanca, že sa žene s deťmi, ktorá zažila partnerské násilie, v dôsledku ktorého bola nútená sa presťahovať do iného mesta, podarí získať trvalejšie ubytovanie je teda minimálna. Táto situácia samozrejme neprospieva k stabilizácii bezpečného rodinného prostredia, ktoré takéto ženy a deti potrebujú. K trvalému pobytu sa tiež často viažu ďalšie problémy, ktorým ženy čelia, napríklad umiestňovanie detí do materských škôl, kde je jedným z kritérií trvalý pobyt v danom meste či obci. Nemožnosť zabezpečiť starostlivosť o dieťa je samozrejme veľkou **bariérou pre ženy pri hľadaní práce**, ktorá by umožnila zlepšenie ekonomickej situácie rodiny. Ďalšou bariérou je tiež systémové nastavenie pomoci, kde niektoré formy pomoci sú viazané na nízky príjem. Napríklad v prípade, že žena využíva pomoc Centra právnej pomoci pri riešení právnych problémov súvisiacich s násilím, ak by sa jej podarilo zamestnať sa, stráca nárok na túto pomoc a musí vyhľadať nového právnik alebo právničku, čím sa riešenia odďaľujú. Ženy, najmä v prípade, že v dôsledku násillia stratili ubytovanie, príjem a museli sa presťahovať, sa tak točia v bludnom kruhu „pomoci“.

Ako je vidieť, medzier v systéme pomoci ženám, ktoré zažívajú násilie, je veľké množstvo. Je nutné pripomenúť, že sme zmapovali len tie, ktoré zazneli v rozhovoroch so šiestimi ženami a je pravdepodobné, že pri vyššom počte účastníčok výskumu by týchto medzier bolo ešte viac.

V najťažšej situácii sa ocitajú tie ženy a deti, ktoré v dôsledku násillia prišli o bývanie a s ním súvisiace veci ako zamestnanie, školy, škôlky a podobne. Takéto

rodiny sú často vo veľmi zložitej finančnej a sociálnej situácii a ako sme uviedli vyššie, z dôvodov viacerých systémových nastavení ako podmienenie sociálneho bývania trvalým pobytom a jeho nedostatok, podmienenie sociálnej alebo právnej pomoci nízkym príjmom a podobne, je pre nich riešenie ich existenčných problémov v nedohľadne. Samozrejme, tento fakt neprispieva k stabilizácii situácie a ženu aj deti naďalej traumatizuje. Takisto nie je vyriešené obdobie do rozvodu, keďže počas separácie nemajú nárok na viaceré dávky, či finančné úľavy pre rodiny v núdzi. Ako to zhodnotila jedna z účastníčok výskumu, systém v takýchto situáciách zvyhodňuje mužov, ktorí páchajú násilie a nie jeho obeť: *„My sme odišli, zbalili sme sa do batôžka, s mínusom na účte a so všetkým a muž, ktorý zostáva sám, bez detí, alebo keď aj je to muž s deťmi, ako opačne, ako to v tomto štáte funguje, mne to stále príde, že sa chráni, toho, momentálne môjho manžela, je viacej chránený ako my... Ale on nie je pod drobnohľadom, jeho sa nikto, ho za to netrestá ani nič, on nedal chlapcovi jesť, alebo mu nekúpil topánky, alebo sa ne... Proste toto neexistuje.”* (žena 6) Podobne, reguláciu výživného a náhradného výživného nie je dostatočná pre prípady partnerského násillia páchaného na ženách. V niektorých prípadoch slúži platenie či neplatenie výživného ako ďalší nástroj uplatňovania moci nad ženou a deťmi násilníkom, namiesto na ich ochranu. Iné nedostatky v konaní inštitúcií, ktoré sme uviedli v tejto kapitole, sa môžu týkať zlyhaní jednotlivcov v nich pracujúcich. Avšak to, ako často sa niektoré z nich objavovali, svedčí o tom, že môže ísť o systémové chyby, hoci nie nevyhnutne legislatívneho charakteru, ale skôr na strane vzdelávania zamestnancov a zamestnankýň inštitúcií a vytvorenia metodík ako v prípadoch partnerského násillia na ženách postupovať.

ZÁVERY A ODPORÚČANIA

V našom výskume zameranom na vzťah matka – dieťa v kontexte partnerského násillia na ženách sme sa zamerali na obe strany tohto vzťahu, pričom obe sme vnímali ako aktívnych činiteľov, ktorí majú schopnosť úmyselných akcií a konštruovania významov o situáciách a vzťahoch (Kuczynski a kol., 1999), čo sa v našom výskume aj potvrdilo. Deti, rovnako ako ich matky, dokázali vnímať situácie

partnerského násilia, interpretovať ich, vytvárať a pripisovať im významy. Deti z nášho výskumu (najmä tie staršie) mali pozoruhodne spracovaný koncept partnerského násilia na ženách. Matky, ktoré ho zažili, vnímali ako silné ženy, ktoré sa mu dokázali vzoprieť a napriek následkom fungovať ďalej (v angličtine sa používa termín „survivors“). V detských rozhovoroch sme sa ani v jednom prípade nestretli s tým, že by deti za násilie vinili matku, zodpovednosť zaň vždy bola na strane páchatel'a násilia, či už biologického otca alebo matkinho partnera. Matky síce opisovali opačné prípady, týkali sa však situácií z minulosti alebo detí, s ktorými sme rozhovory nerobili. Ukázalo sa teda, že deti vnímajú, prežívajú a sú schopné interpretovať aj také zložité situácie, akými partnerské násilie na ženách je.

Obe skupiny – ženy aj deti hovorili o aktívnom vystupovaní detí v situáciách násilia, ale aj po odchode z násilného vzťahu. Náš výskum teda potvrdzuje výsledky zo zahraničia, ktoré poukazujú na to, že deti sú priamymi aktívnymi činiteľmi nielen v situáciách násilia, ale aj vo vytváraní následných vzájomných vzťahov. V rozhovoroch často zaznievalo, že sú matky s deťmi na seba naviazané, majú veľmi blízke vzťahy a navzájom sa podporujú. Deti boli vnímavé a citlivé voči tomu, ako sa matky cítia a radi by zmiernili problémy, ktorým musia mamy čeliť. Obdobne, viaceré matky pociťovali vo svojich deťoch oporu a popisovali príklady, kedy sa ich deti snažili utešiť, zmeniť náladu alebo povzbudiť. Akty podpory zo strany detí nesmerovali len k matke, ale často zahrňali najmä mladších súrodencov. Stratégie, ktoré ženy a deti aplikovali na budovanie vzájomného vzťahu, boli podobné tým, ktoré popísala Katz (2015b) – vzájomné napojenie, poskytovanie emocionálnej podpory a istoty, zlepšovanie nálady, trávenie spoločného času, či jednoducho „byť spolu“. Je teda vidieť, že vo vzťahoch matka – dieťa aj v prípadoch partnerského násilia vystupujú obe strany aktívne, dokážu si dávať vzájomnú podporu a zlepšovať vzťahy (Katz, 2015a). V nami realizovaných rozhovoroch sa však vyskytli aj opačné prípady, v ktorých dôsledky partnerského násilia viedli k zhoršeniu vzťahov matiek s deťmi, či medzi súrodencami. So žiadnych z týchto detí sme však rozhovory nerobili. Preto je treba pri interpretácii výsledkov výskumu mať na pamäti limitovaný počet realizovaných rozhovorov, ako aj pravdepodobnosť, že s účasťou na výskume súhlasili najmä ženy a deti s rezilientnými stratégiami, zatiaľ čo tie rodiny, v ktorých sa vyskytujú výraznejšie problémy, na výskum nereflektovali. Navyše, všetkým ženám

a viacerým deťom bola poskytnutá psychologická pomoc, či už pred alebo po odchode z násilného vzťahu, čo určite viedlo k stabilizácii rodinnej situácie a vzájomných vzťahov.

Katz (2015b) uvádza nasledovné faktory dôležité pre zotavovanie sa z následkov partnerského násilie pre ženy a deti: bezpečie a ukončenie násilia, vzájomnú podporu matiek a detí prejavujúcu sa v každodenných interakciách a asistenciu zo strany pomáhajúcich organizácií, najmä psychologické poradenstvo. Výsledky nášho výskumu to potvrdzujú. Bezpečie a vzájomná podpora hrali dôležitú úlohu pre zúčastnené rodiny. Analýza tiež naznačuje dôležitosť adekvátnej psychologickej podpory ženám a deťom, ktoré zažili partnerské násilie na ženách, a viaceré účastníčky výskumu ju vyzdvihovali ako veľmi prínosnú. Vzhľadom k limitom výskumu však nedokážeme posúdiť, k akým uzdravovacím procesom dochádza alebo nedochádza vo vzťahoch, ktorým sa psychologickej pomoci nedostalo, prípadne k prispeniu k vzájomnému uzdravovaniu nedošlo napriek poskytnutiu poradenstva.

Napriek prebiehajúcim procesom konsolidácie a zlepšovania osobnej pohody sme však vo výskume zaznamenali množstvo negatívnych následkov partnerského násilia na ženách na deťoch (aj ich matkách). U detí išlo najmä o zvýšenú úroveň hnevu, strachu a úzkosti, pocity bezmocnosti a napätia, zvýšenú agresivitu, problémy vo vzťahoch s okolím alebo sebavedomím a nedôveru (najmä voči otcovi). Žiaľ, kvôli nízkemu počtu detí, u ktorých bol násilníkom ich biologický otec, nie je možné vyvodzovať závery o vzťahoch detí a otcov v kontexte partnerského násilia na ženách. Informácie, ktoré v rozhovoroch na túto tému zazneli, však naznačujú, že kontakt s násilným otcom proces zotavovania skôr komplikuje. Negatívne dôsledky partnerského násilia na deťoch zodpovedajú tým, ktoré sa uvádzajú v literatúre. Ako je vidieť, deti žijúce vo vzťahoch partnerského násilia na ženách nie sú len svedkami násilia, ale priamo ho zažívajú a trpia jeho následkami. Navyše, deti, podobne ako ich matky, sú nútené sa v násilnom prostredí pohybovať a vytvárať si stratégie ako násilie minimalizovať, či už ide o priame konanie alebo o psychické spôsoby obrany. Deti majú schopnosť takéto stratégie zvládania a ochrany seba, matky alebo súrodencov budovať. S ohľadom na schopnosť detí vnímať dynamiku násilia v rodine, pochopenia jeho dopadov na nich samých a ostatných okolo seba a vytváranie stratégií ako s ním narábať nie je možné hovoriť o deťoch len ako svedkoch násilia,

ale ako o tých, ktorí ho priamo zažívajú a stávajú sa priamymi obeťami (Callaghan a kol., 2015).

Øverlien (2010) poukazuje nato, že hoci u detí, ktoré zažili partnerské násilie, je väčšie riziko internalizovania či externalizovania problémov, viac ako polovica z detí sa ukázala ako rezilientná. Na znížení rizika akýchkoľvek problematických prejavov sa podieľajú tí, ktorí sa o dieťa starajú, podporujú ho a reagujú na jeho potreby. Starostlivosť matky môže byť skomplikovaná prežívaním násilia a býva často aj problematizovaná („blaming it on the mother“ je časté - matky sú obviňované rodinou, súdmi, spoločnosťou vlastne za všetky problémy, ktoré deti môžu mať). Ako však ukazujú výskumy a ten náš sa k nim pripája, vzťah matka – dieťa je dôležitým faktorom v procese zotavovania sa s následkov partnerského násilia. Rovnako sa však ukazuje, že práca na vzťahu matka – dieťa po odchode násilníka je veľmi dôležitá, lebo jeho podpora napomáha tieto dôsledky eliminovať. Ako uvádza Katz (2015b), pri pomoci sa však treba sústrediť nielen na pomoc pri budovaní vzťahu matka – dieťa a identifikovaní externých bariér (a práci na ich eliminácii) pre tento vzťah, ale aj na spoznávanie a budovanie vnútorných kapacít matiek a ich detí vzájomne sa zotavovať.

V kontexte pomoci ženám a deťom so skúsenosťou s partnerským násilím je dôležité pripomenúť, že systém na Slovensku má množstvo medzier, ktoré vychádzajú jednak zo systémového nastavenia a jednak z nedostatku informovanosti a vzdelávania zainteresovaných profesií. V tomto výskume sme identifikovali viacero medzier na strane polície, súdov, súdnych znalcov a znalkýň z odboru psychológie a psychiatrie, či Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny tak, ako boli popísané vyššie. Dlhodobé systémové nedostatky sa tiež týkajú platenia výživného, nedostatku krízového a sociálneho bývania alebo finančnej pomoci rodinám v sociálnej núdzi, keďže súčasné nastavenie systému vedie skôr k udržiavaniu rodiny (alebo jednotlivcov) v situácii núdze, než smeruje k vymaneniu sa z nej.

Návrhy a odporúčania pre poskytovanie služieb (sociálna práca, psychológia)

- posilňovať matku v rodičovských kompetenciách, identifikovať pozitívne aspekty a stavať na nich v ďalšej intervencii,

- pri poskytovaní psychologickej pomoci sa nesústrediť len na matku, ale aj na budovanie vzájomného vzťahu matka - dieťa, keďže ten je dôležitým faktorom uzdravovania sa z následkov prežitého násilia rovnako pre matku aj dieťa,
- pri práci na vzťahu matka – dieťa vychádzať z obojstranného modelu, t.j. matka aj dieťa sú vo vzťahu aktívne,
- pri psychologickej práci s dieťaťom je nutné riešiť komplexnú situáciu dieťaťa, nielen prípadné negatívne prejavy, nesústrediť sa len na prípadné problémy, ale aj na silné stránky a rezilientné stratégie dieťaťa,
- pri práci s dieťaťom, podobne ako pri práci s matkou, posilňovať jeho vlastné schopnosti a stratégie zvládania,
- chápať dieťa ako aktívneho činiteľa schopného robiť závery, interpretovať situácie a aktívne konať.

Návrhy a odporúčania pre inštitúcie participujúce na trestno-právnom a občiansko-právnom konaní

- vychádzať z predpokladu, že dieťa nie je len svedkom násilia páchaného na matke, ale je jeho priamou obeťou, dopad násilia na dieťa by mal byť v centre rozhodovania v trestno-právnych aj občiansko-právnych veciach,
- prihliadať na fakt, že dieťa dokáže rozoznávať a vyhodnocovať situácie a ich vplyv na seba a pri rozhodovaní brať do úvahy názor dieťaťa,
- pri znaleckých posudkoch dieťaťa v prípade, že existuje podozrenie z násilia voči jeho matke, sa sústrediť na dopad prežitého násilia na dieťa, ako sa s ním vyrovnáva, aké sú jeho zvládacie stratégie a aká je jeho vôľa k styku s rodičmi, najmä s otcom.

Návrhy a odporúčania na systémové zmeny

- vytvoriť legislatívne podmienky tak, aby sa riešila aj situácia žien a detí v období separácie a pri posudzovaní nároku na jednotlivé sociálne dávky neboli zahrnuté príjmy manžela, s ktorým žena a deti nežijú,

- zamerať sa na legislatívnu úpravu výživného tak, aby sa zefektívnila jeho vymožitelnosť,
- zefektívniť fungovanie Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny tak, aby bola možná pružná výmena informácií a dokumentov medzi jednotlivými úradmi bez ohľadu na trvalé bydlisko,
- pripraviť opatrenia, ktoré by v prípadoch násilia páchaného na ženách a deťoch, umožnili výnimku pri poskytovaní viacerých služieb zo strany samospráv (sociálne bývanie, nástup do materskej školy a pod.) bez viazanosti na trvalý pobyt.

ZOZNAM LITERATÚRY

Bancroft, L., Silverman, J.G. a Ritchie, D. (2012): *The Batterer as Parent: Addressing the Impact of Domestic Violence on Family Dynamics* (2nd ed.) Thousand Oaks, California: SAGE Publications, Inc.

Callaghan, J.E.M, Alexander, J. H., Sixsmith, J., Fellin, L.Ch. (2015). Beyond “Witnessing”: Children’s Experiences of Coercive Control in Domestic Violence and Abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 1-31.

Cater, A.K. & Sjørgen, J (2016): Children Exposed to Intimate Partner Violence Describe Their Experiences: A Typology-Based Qualitative Analysis. *Child and Adolescent Social Work Journal*. (Published online 02 March 2016).

Dohovor o právach dieťaťa (1989) [Vyhľadané 2.8.2015 na www.unicef.sk/dokumenty/materialy-na-stiahnutie/advocacy/dohovor_o_pravach_dietata.pdf].

Evang, A. & Øverlien, C. (2015). ‘If You Look, You Have to Leave’: Young Children Regulating Research Interviews about Experiences of Domestic Violence. *Journal of Early Childhood Research*, 13(2), 113-125.

Edleson, J.L (1999). Children’s Witnessing of Adult Domestic Violence. *Journal of Interpersonal Violence* 14 (8): 839-870.

Fontes, L.A. (2004): Ethics in Violence against Women Research: The Sensitive, the Dangerous, the Overlooked. *Ethics and Behavior*, 14(2), 147-174.

Gewirtz, A.H., Medhanie, A., DeGarmo, D.S. (2011): Effects of Mother’s Parenting Practices on Child Internalizing Trajectories Following Partner Violence. *Journal of Family Psychology*, 25, 29–38.

Hester, M. (2000). Child Protection and Domestic Violence. In J. Hanmer & C. Itzin (Eds.), *Home Truths about Domestic Violence: Feminist Influences on Policy and Practice*, pp. 96-112. London, England: Routledge.

Holubová, B. & Filadelfiová, J. (2012): Monitoring sociálnych služieb pre ženy

zažívajúce násilie a ich detí z hľadiska európskych štandardov. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.

Izaguirre, A. & Calvete, E. (2015): Children Who Are Exposed to Intimate Partner Violence: Interviewing Mothers to Understand its Impact on Children. *Child Abuse & Neglect*, 48, 58-67.

Johnson, V.K. & Lieberman, A.F. (2007): Variations in Behaviour Problems of Preschoolers Exposed to Domestic Violence: the Role of Mothers' Attunement to Children's Emotional Experiences. *Journal of Family Violence*, 22, 297–308.

Johnson, S.P. & Sullivan, C.M. (2008): How Child Protection Workers Support or Further Victimize Battered Mothers. *Affilia*, 23(3), 242-258.

Katz, E. (2015a): Domestic Violence, Children's Agency and Mother – Child Relationship: Towards a More Advanced Model. *Children and Society*, 29, 69-79.

Katz, E. (2015b): Recovery Promoters: Ways in which Children and Mothers Support One Another's Recoveries from Domestic Violence. *British Journal of Social Work*, 45, Supplement 1, i153 – i169.

Kuczynski L, Harach L, Bernardini SC. (1999): Psychology's Child Meets Sociology's Child: Agency, Influence and Power in Parent-Child Relationships. In Shehan S. (ed.): *Through the Eyes of the Child: Revisioning Children as Active Agents of Family Life*. JAI Press: Stamford, CT; 21–51.

Miles, M. & Huberman, A. (1984): *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of new Methods*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.

Mullender, A., Hague, G., Imam, U., Kelly, L., Malos, E. and Regan, L. (2002): *Children's Perspectives on Domestic Violence*, London, Sage.

Lee, R.M. & Renzetti, C.M. (1990): The Problems of Researching Sensitive Topics: An Overview and Introduction. *American Behavioral Scientist*, 33, 510-528.

Lapierre, S. (2010): Striving to Be "Good" Mothers: Abused Women's Experiences of Mothering. *Child Abuse Review*, 19, 342-357.

Øverlien, C. & Hayden, M. (2009): Children's Actions When Experiencing Domestic Violence. *Childhood - A Global Journal of Child Research*, (16), 4, 479-496.

Øverlien, C. (2010): Childrem Exposed to Domestic Violence. *Journal of Social Work* 10 (1), 80-97.

Semaan, I., Jasinski, J. L. and Bubriski-McKenzie, A. (2013): Subjection, Subjectivity and Agency: The Power, Meaning and Practice of Mothering among Women Experiencing Intimate Partner Abuse, *Violence Against Women*, 19(1), 69–88.

Smitková, H. (2016): Etika psychologického výskumu s deťmi. *Psychologica XLV*, 204-210.

Strauss, A.L., & Corbin, J.M. (1998): *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Newbury Park, CA: Sage.

Zákon 175/2015 čl. 5 bod 14. § 43 ods. 1, *Zbierka zákonov*.

POĎAKOVANIE

Dovoľujeme si poďakovať opytovateľkám, bez ktorých erudície, empatie a nasadenia by tento výskum nebol realizovaný. Menovite ide o: Janu Ashford, Radku Čopkovú, Danielu Košeckú, Katarínu Maťovú a Silviu Olejníkovú.

PRÍLOHA Č.1: VÝBER ÚČASTNÍČOK A ÚČASTNÍKOV ROZHovorov

Celkovo bolo oslovených 11 organizácií poskytujúcich služby ženám zažívajúcim partnerské násilie, z toho 4 poskytovali pobytové služby a 6 bolo poradenských centier (u niektorých pobytových išlo o kombináciu oboch). Dve organizácie spoluprácu odmietli z etických dôvodov. Tri organizácie mali len klientky, ktoré nevyhovovali kritériám výberu (deti v nevyhovujúcom veku alebo klientky v akútnom riešení prípadov). Dve organizácie oslovili klientky, ale tie neboli ochotné sa výskumu zúčastniť. Štyri organizácie našli vhodné účastníčky a účastníkov na rozhovor.

Stratégie na získavanie účastníčok a účastníkov rozhovorov – ústne aj písomné informácie o výskume, narábaní s dátami a kritériami na výber klientok a ich detí poskytnuté jednotlivým organizáciám. V prípade ochotných pobytových zariadení predstavenie výskumu priamo opytovateľkami na skupinových sedeniach.

Možné vysvetlenia nízkej účasti na výskume:

- neochota klientok vracať sa k traumatickým zážitkom, prípadne obava o deti, že budú traumatizované,
- tendencia žien nepripomínať deťom traumatické zážitky a nerozprávať sa s nimi o nich,
- neochota žien zúčastniť sa výskumu z časových dôvodov a zaneprázdnenosti (niektoré z organizácií uvádzali, že klientky majú problém spolupracovať aj na aktivitách organizácií poskytujúcich služby),
- nízka iniciatíva organizácií z dôvodu zaneprázdnenosti alebo protektívnosti voči klientkam (oslovenie nízkeho počtu klientok, aby nespôsobili potenciálne retraumatizáciu),
- problematické nastavenie cieľovej skupiny – trestné a rodinné konania trvajú dlho a v období do troch rokov v mnohých prípadoch ešte prebiehajú konania, čo mohlo výrazne znížiť výber organizácií, prípadne ochotu žien (problém, že v dlhšom časovom období by si deti už ťažšie pamätali situácie násilia a ich reakcie),
- rodičovstvo ako výrazne citlivá téma, najmä v prípadoch, ak ženy zažívajú rôzne problémy vo vzťahu k nemu.

Koordináčno – metodické centrum pre rodovo podmienené a domáce násilie

Naším poslaním je v súlade s Národným akčným plánom na prevenciu a elimináciu násilia páchaného na ženách na roky 2014 – 2019 vytvoriť, implementovať a koordinovať komplexnú celoštátnu politiku pre danú oblasť.

Predchádzanie a znižovanie násilia na ženách a domáceho násilia je jednou z hlavných priorit ochrany a podpory ľudských práv. Aktuálnym medzinárodným štandardom, ktorý demokratické a právne štáty vytvorili v záujme predchádzania násiliu na ženách a domácejmu násiliu, je Dohovor Rady Európy o predchádzaní násiliu na ženách a domácejmu násiliu a o boji proti nemu. Na úrovni Európskej únie ich reflektuje Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2012/29/EÚ, ktorou sa stanovujú minimálne normy v oblasti práv, podpory a ochrany obetí trestných činov. Pre KMC sú tieto normy základným štandardom a aspiráciou pre dosiahnutie zníženia násilia a zvýšenia ochrany a podpory žien vystavených násiliu a obetí domáceho násilia.

Vízia KMC

- Zabezpečiť kvalitu systémovej ochrany a podpory ženám zažívajúcim násilie a obetiam domáceho násilia.
- Zvýšiť úroveň citlivosti a porozumenia hlavných aktérov, médií a verejnosti na tému rodovo podmieneného a domáceho násilia.
- Znížiť výskyt násilia na ženách a domáceho násilia z dlhodobého hľadiska.

Ciele KMC

- Vytvoriť a implementovať nástroje pre zabezpečenie efektívneho systému prevencie a eliminácie násilia na ženách a domáceho násilia, vrátane špecifickej legislatívy na elimináciu a prevenciu násilia na ženách a domáceho násilia.
- Vytvoriť podmienky pre rýchlu a efektívnu ochranu a podporu všetkých žien a obetí domáceho násilia vystavených násiliu, alebo hrozbe násilia.
- Predchádzať vzniku násilia a akejkoľvek situácii, ktorá prispieva k vzniku a tolerancii násilia.
- Vytvoriť dostatočnú poznatkovú bázu o násilí na ženách a domácom násilí, aby bolo možné zvyšovať dostupnosť, kvalitu a účinnosť intervencie a prevencie v prípadoch násilia.

Rodovo podmienené násilie

„...je namierené voči určitej osobe z dôvodu jej pohlavia, rodovej identity alebo rodového vyjadrenia alebo ktoré neprímerane postihuje osoby určitého pohlavia a môže obeti spôsobiť telesnú, sexuálnu, psychickú ujmu alebo majetkovú škodu“¹. Zahŕňa násilie páchané blízkou osobou, sexuálne delikty, obchodovanie s ľuďmi, otroctvo a rôzne formy škodlivých praktík, ako napríklad nútené manželstvá, mrzačenie ženských pohlavných orgánov a takzvané trestné činy spáchané v mene cti.

Domáce násilie

Zahŕňa „...rôzne skutky fyzického, psychického, sexuálneho a majetkového násilia, ktoré je charakteristické najmä tým, že násilie pácha osoba, ktorá s obeťou je, alebo bola, v manželskom alebo partnerskom zväzku, alebo je iným rodinným príslušníkom obeť bez ohľadu na to, či páchatel s obeťou žije, alebo žil v spoločnej domácnosti.“²

Kontakt:

Koordináčno-metodické centrum pre rodovo podmienené a domáce násilie

Kuzmányho 3/A, 811 06 Bratislava

Tel: 02 20 442 500

www.zastavmenasilie.sk

¹Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2012/29/EÚ, ods. (17)

²Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2012/29/EÚ, ods. (18)